

Zdzisława Staszewska

Językowe odbicie ludzkiego dążenia do doskonałości wyrażone w "Modlitwach Wacława"

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 1, 153-194

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisława Staszewska

Językowe odbicie ludzkiego dążenia do doskonałości wyrażone w *Modlitwach Wacława*

Teksty religijnej literatury średniowiecznej, będąc odzwierciedleniem wielorakich problemów dotyczących ówczesnego człowieka, poruszają również zagadnienie jego moralnego wzrastania. Ilustracją tej kwestii jest także staropolska, prozaiczna wersja godzinek, zatytułowana *Modlitwy Wacława*, której kopistą i kompilatorem jest rektor Akademii Krakowskiej – Wacław Ubogi, pochodzący z Brodni, położonej nad Wartą, niedaleko Sieradza¹. Niejednolity, tak pod względem genologicznym (partie modlitewne, hymniczne, psalmowe, responsoria itp.), jak i chronologicznym (cz. I i II pochodzą z II połowy XV w., a III z I połowy tego stulecia)² zabytek miał do tej pory dwa wydania, drugie z nich stanowi podstawę materiałową, na której opierają się rozważania w niniejszym artykule³. Tematyka zabytku oraz pierwsza część jego tytułu upoważniają do traktowania go jako tekstu modlitewnego. Modlitwa jako najwyższy akt religijny pojmowana jest jako dialog z Bogiem człowieka, który pragnie wyrazić swoje uczucia czci i hołdu wobec Istoty Najwyższej w celu Jej uwielbienia, ale również, a może przede wszystkim, ma nadzieję, że osiągnie w ten sposób osobiste dobro, że dokona się w nim jakaś przemiana, nastąpi zmiana jego losu. Celem modlitwy i jej punktem kulminacyjnym jest prośba⁴. Świadomy własnej egzystencjalnej niewystarczalności, zależności podmiot

¹ Por. G. Korbut, *Literatura*, t. I, Warszawa 1929, s. 79.

² Część I – godzinki maryjne: w. 1a–44a (w tym 109a–116b); II – godzinki do św. Anny: w. 44b–106a; III – godzinki do św. Anioła Stróża: w. 106b–146b (z wyłączeniem 109a–116b). Numerów wersów używam przy lokalizacji materiału.

³ *Modlitwy Wacława. Zabytek języka polskiego z ww. XV z kodeksu VI. N. 2 Biblioteki Uniwersyteckiej w Budapeszcie...*, wyd. L. Malinowski, Kraków 1887 (dalej: MW).

⁴ Por. Z. Zdybicka *Człowiek i religia*, Lublin 1984, s. 156.

mówiący uznaje wielkość sacrum, staje przed nim z poczuciem winy, niedoskonałości, niemocy. Kontakt z doskonałym świętym, nieskalanym Bogiem wyzwala w człowieku pragnienie osobistego oczyszczenia, doskonalenia się moralnego poprzez wcielanie w życie treści wiary, potrzebę wewnętrznej metamorfozy, zmiany korzystnej dla siebie i zgodnej z wymaganiami Stwórcy.

Teksty wygłaszane przez nadawcę modlitwy pozwalają go poznać, ukazują jego elementarne uczucia i emocje, odsłaniają jego osobowość, mówią o jego rozwoju, wskazują na wszystkie odcienie jego wzrastania w doskonałości chrześcijańskiej na drodze ku zjednoczeniu z Bogiem. Za pośrednictwem podmiotu mówiącego, przedstawianego w MW z uznanymi w okresie średniowiecza wartościami i cechami przysługującymi ówczesnemu człowiekowi w jego kolejnych okresach doskonalenia się, wskazuje się tu więc na zjawiska towarzyszące temu rozwojowi, na system norm etycznych. Analizowany utwór, łączący nierozdzielnie problematykę religijną i moralną, odkrywający podmiotowość i życie duchowe jednostki ludzkiej propaguje określony model osobowy oparty na cechach przysługujących wzorowemu chrześcijaninowi, sugerując jego wysoką wartość i zachęcając do jego naśladowania.

Prezentując ludzkie dążenie do doskonałości, odzwierciedlone w języku MW, zwracamy uwagę na różne jego aspekty, wyodrębniając je w poszczególne podrodziałki.

Przezwyciężanie słabości

W zawartych w badanym tekście wypowiedziach słownych podmiotu mówiącego widoczne jest jego dążenie do stanu ostatecznego uszczęśliwienia, bliskości, obcowania z Bogiem – pełnią bytu i wszelkiej, nieskończonej doskonałości. Na plan pierwszy wysuwa się tu towarzysząca człowiekowi walka z grzechem, będąca początkowym stadium dążenia do doskonałości chrześcijańskiej urzeczywistniającym się w jego ziemskim życiu. Językowym odbiciem tego stanu rzeczy jest powtarzający się często rzeczownik *grzech* ‘przekroczenie przepisów religijno-etycznych’. Nadawca modlitwy jest świadomy swej ułomności i zagrażających mu niebezpieczeństw skłaniających go do popełniania błędów, nieetycznych, owocujących zgubnymi skutkami czynów, por.:

Pokusy grzechow moich powstały naprzeciwko mnie chcąc mi oddalić oblicze Twoje (67b).

Kontekst ten świadczy o charakterystycznym dla bardziej zaawansowanego etapu życia duchowego, właściwym rozumieniu istoty zła. Podmiot mówiący traktuje je nie tylko w kategorii naruszenia norm moralnych, którego naturalnym następstwem mogą być przykre sankcje, ale również, a może przede wszystkim, jako wykroczenie przeciw samemu Bogu, nadużycie wolności dziecka Bożego związane z obrazą Ojca i utratą Jego przyjaźni. Nadawca modlitwy w MW zdaje sobie sprawę z własnej grzeszności, o czym świadczą używane przez niego w wypowiedziach modlitewnych sformułowania typu:

Smiluj się już, miły Panie, nad nami, barzosmy grzechy swemi obciążeni (80b).

Petent prosi Boga, aby ten ustrzegł go od sytuacji sprzyjającej błędzeniu, pomógł mu oprzeć się różnorodnym, czyhającym wszędzie zdradliwym zasadzkom popychającym do bezecnych uczynków, poczynań niezgodnych z wolą Bożą:

Boga prosimy, aby w dziennych uczynkach nas zachował od grzechow (1b);

Raczy, Panie, tego dnia przez grzechu nas zachować (11b);

Daj, byśmy ten dzień Tobie oferowali [...] grzechow sie wszystkich uwarowali⁵ (65b),

por. także połączenie wyrazowe: w *grzech podnosić* ‘wpędzać w grzech’:

Dzień szczęścia świata tego niechaj mię w grzech nie podnosi (90b).

Ostatni cytat wskazuje na obawę petenta, aby pomyślne okoliczności i wydarzenia towarzyszące mu w życiu doczesnym nie były dla niego pobudką do zakłócenia przyjaźni z Bogiem, oddalenia się od Niego, nie stanowiły zachęty do obciążenia sumienia. Wielokrotnie powtarza się zanoszona do adresata modlitwy prośba o zachowanie od *grzechu każdego*:

Daj nam, miły Panie, stroża takiego, który by nas strzegł od grzechu kozdego 76a; Niechaj Pan Bog strze (sic) mnie od wszytkiego złego i duszy mej od grzechu każdego (90b).

Obawę budzi zwłaszcza grzech śmiertelny:

Panie, raczy dać, aby w ten dzień i w jinsze dni ku żadnemu nie skłonilibyśmy sie śmiertelnemu grzechowi (13a).

Uwolnienie od grzechów to dość często powtarzająca się prośba zanoszona do adresata modlitwy:

Panie, odwroci oblicze Twoje od grzechow moich 116b.

Jest nim najczęściej druga Osoba Trójcy świętej – Jezus Chrystus – ofiara Nowego Testamentu, który zajmuje centralne miejsce w chrześcijańskiej pobożności, bowiem dzięki swej męce, odkupieńczej działalności ma szczególną moc przebaczenia win, przywrócił człowiekowi możliwość zbawienia⁶:

Daj nam, miły Panie, przez Twoje ukrzyżowanie grzechom naszym odpuszczenie (84a);

Panie Jezu Kryste [...] jenześ nieszpornej godziny s krzyża sjęty [...] daj [...] byśmy przez grzechow byli (97a);

⁵ *Uwarować się* ‘uniknąć czegoś, ustrzec się przed czymś’. Przytaczane w niniejszym artykule definicje podajemy za Sstp.

⁶ Zdaniem K. Górskiego (*Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia religijnego w Polsce*, Lublin 1962, s. 34–36) bardzo ważna w historii zbawienia rola Chrystusa sprawiła, że Jego kult był ważnym elementem średniowiecznej religijności.

Panie Jezu Kryste, [...] któryś godziny kompletnej w grob włożony [...] racz wybawić z grzechów dusze nasze (104b);

O Jezu, [...] racz odpuścić nasze grzechy (62a).

Podmiot mówiący w MW jest przekonany, że odpuszczenie grzechów można uzyskać dzięki żalowi, pokucie, która jest również środkiem gwarantującym zbawienie. Boskiego przebaczenia może doświadczyć ten, kto czuje potrzebę prawdziwej skruchy:

Panie Jezu Kryste [...] daj nam [...] byśmy swoje grzechy oplakali, a potem przez gorzkość męki Twej chwały dostąpili niebieskiej (78b).

W tego typu wołaniach pobudzających do pokuty, zanoszonych do Istoty Najwyższej odwołuje się petent do wsparcia duchowych pomocników: Matki Bożej i św. Anny⁷. Jako nieskalane grzechem są one szczególnie predestynowane do wstawiennictwa, orędowania za postępującymi wbrew woli Bożej, por.

przez Anny świętej. i Panny Maryjej przyczynę daj nam, miły Panie, grzechom odpuszczenie (77a);

Anno święta [...] daj nam chwały tej dostąpienie i grzechom odpuszczenie (103b).

Wykładnikami językowymi uświadamianej sobie przez podmiot mówiący grzeszności są w badanym tekście także:

1. Przymiotnik *grzeszny* ‘obciążony grzechami, skłonny do grzechu w sensie religijno-etycznym’; występuje on:

a) dość często w funkcji rzeczownika (łącznie z zaimkiem osobowym) jako nazwanie nadawcy modlitwy. por.

Wiekujisty Boże, jenżeś nas grzeszne [...] samą Twą naświetszą mocą uczynił (12b);

Matko Pana naszego [...] raczy prosić za nami grzesznymi 14b; Anno święta [...] uprosi nam łaskę grzesznym (60b)

– wszystkie cytaty z części pozapsalterzowej; por. także we fragmencie ps. 145 (w. 8) wskazującym, że Bóg stara się unicestwić plany grzeszników:

Bog [...] drogi grzesznych rozproszy (126a);

b) rzadziej jako określenie w zestawieniu *człowiek grzeszny*, por.

Niewiasto (o Maryi) [...] przyji mi w obronę człowieka grzesznego 101b:

również w zmienionym szyku:

O Anno święta barzo miłosierna spomoży każdego grzesznego człowieka (85b).

⁷ Będący nieodłącznym elementem średniowiecznej religijności, szerzący się wówczas kult świętych, szczególnie Maryi i św. Anny znajdował odbicie w utworach tego okresu, por. M. Bocian, *Lexykon postaci biblijnych*, Kraków 1995, s. 67; K. Górski, op.cit., s. 34–36.

Powyższe cytaty świadczą o tym, że podmiot mówiący zdaje sobie sprawę z własnej słabości, uprzytamnia sobie swoją małość związaną z poczuciem grzeszności, skłonnością do popełniania czynów niezgodnych z wolą Bożą. Nie chcąc jednak pozostawać bezradnym w tej sytuacji, prosi o opiekę, wsparcie duchowe, wzięcie go w obronę przez Matkę Bożą i świętą Annę, uciekając się do ich pomocy pragnie korzystać z ich orędownictwa, liczy na ich wstawienniczą modlitwę, mając nadzieję, wierząc głęboko, że cel zamierzonej prośby, którym jest uzyskanie łagodności, życzliwości *sacrum* zostanie osiągnięty;

2. Rzeczownik *grzesznik* ‘peccator’, por.:

Powrozy grzesznikow opletły są mnie (27a);

Mnie oczekowali grzesznicy, aby stracili mie (35a);

I za przestępce miałem wszystkie grzeszniki ziemie (38b).

Przytoczone tu cytaty (pochodzące z ps. 118) wskazują, że człowiek średniowieczny zauważa osaczające go więzy, pęta, które przynoszą zgubne skutki, spostrzega zasadzki, złe przyzwyczajenia, które nim zawładnęły, aby go zgubić, przeznaczyć na zatracenie, zgładzić, jest świadom spowodowanej grzechami przepaści między nim a Bogiem, niszczącego działania zła, ale nie poddaje mu się całkowicie, umie je nazwać, stara się go unikać, potrafi narzucić sobie dyscyplinę tocząc walkę z samym sobą;

3. Rzeczownik *grzeszenie* ‘peccatum’, por.:

Iże On (sc. Bóg) nie da upaść sercu memu w myśli nie rządne, nogam mem w grzeszenie (89b)⁸

– cytat ten informuje o graniczącej z pewnością ufności podmiotu mówiącego, że łaskawy, życzliwy, miłosierny Bóg rozacza nad nim pieczę, jest w stanie skutecznie obronić przed złem, powstrzymać od grzechów, zniszczyć w zarodku pragnienie popełniania niemoralnych, występnych czynów, ustrzec przed sprzecznymi z zasadami etyki zamysłami, ochronić przed grzesznymi myślami, nieopanowanym pożądaniem, złymi zamiarami, czuwać nad właściwym, słusznym sposobem postępowania człowieka;

4. Podobne treści zostały przedstawione za pomocą prefigowanego rzeczownika *zgrzeszenie* (egzemplifikowanego w MW również pojedynczym cytatem):

Jenże też człowiek ot Stworzycie (sic) swego ani po zgrzeszeniu zginął (122b)

wskazującym na pomoc, jakiej udziela Bóg dopuszczającym się grzechu, aby pobudzając do pokuty uchronić ich od potępienia, uratować przed utratą prawa do życia w niebie.

O uświadamianiu sobie przez petenta własnej słabości, niedoskonałości, wyraźnej szczególnie w sferze ciała, ale dotyczącej również ducha, świadczą ponadto używane przez niego w wypowiedziach modlitewnych leksemy:

1. *niedostatek* ‘wada, ułomność, niedoskonałość’:

Przez tę oplwitość darow waszych (sc. apostołów: Szymuna i Tadeusza) proszę, raczcie nappełnić niedostatek moj (52a);

⁸ Jedyne przykłady s.v. *grzeszenie* w Sstp, brak poświadczeń w innych tekstach staropolskich.

2. *krewkość* ‘słabość, ułomność’:

Pożyczy, prosimy Cię [...] Panie, krewkości naszej pomocy (41a);

Zasługami świętych Twojich (sc. Józefa i Jana) prosimy, aby nasza krewkość była potwierdzona i pocieszona (50b).

Refleksji podmiotu mówiącego nad marnością ludzkiej egzystencji towarzyszy pragnienie oczyszczenia, zwraca się więc on do adresatów modlitwy, aby użyczyli mu z pełni, nadmiaru dóbr duchowych, jakimi dysponują, dopełnili, czego mu brakuje, pomogli zwalczyć jego wady, usunąć braki, przewyciężyć moralne ubóstwo, wzmocnić siły duchowe.

Dążenie do świętości

Z właściwą chrześcijańską doskonałości dążnością do przewyciężania grzechu łączy się nierozzerwalnie chęć osiągnięcia stanu niezwyklej cnotliwości, umiejętności postępowania zgodnie z nakazami moralnymi. Językowym wykładnikiem tych pragnień jest przymiotnik *święty* i wyrazy pokrewne mu etymologicznie. Podmiot mówiący, mając poczucie nieskończonego dystansu, jaki dzieli go od Stwórcy, jest zapatrzony w będącą atrybutem Boga, upoważniającą do szacunku, uwielbienia pełnię wszelkiej doskonałości, por.:

Ciebie, świętego, Panie na wysokości chwałą wszytcy anieli (123a),

prosi więc o pomoc:

Uzdrow, zbaw, przeżegnaj i wspomóż nas, święta Trojco, wszechmocny Boże, jenże jeś błogosławiony na wieki wieków (17a);

Święty Boże, święty mocny, święty nieśmiertelny smiłuj sie nad nami (10a).

Oba wezwania, z których pierwsze jest wyrazem pragnienia wnikięcia w tajemnicę Boga i nawiązuje do konstatacji stanowiącej wyznanie wiary w katolicki dogmat trynitarny, zaś drugie jest używaną do dziś apostrofą inwokacyjną zaczerpniętą z suplikacji, stanowią skierowane do Istoty Najwyższej prośby nadawcy modlitwy, podkreślając jednocześnie jego wiarę w skuteczność tych próśb. W analizowanych tu cytatach są one werbalizowane za pomocą czasowników 2 os. sg imperativu (które w modlitwie błagalnej nie desygnują rozkazu, ale prośby kierowane do jej adresata i mają pozytywne konotacje)⁹ symbolizujących owoc modlitwy (*fructus*)¹⁰ i będących czasem, jak widać wyżej, składnikami wyliczenia. Świadomy swojej niewystarczalności petent, mając poczucie własnej niegodności formułuje akcenty prośby w postaci zwięzłej i oszczędnej, stając w pokorze, cierpliwości i ufności przed adresatem modlitwy, w sposób subtelny błaga go

⁹ W innych tekstach formy trybu rozkazującego nie oznaczające próśb mogą mieć ujemny znak wartości lub być aksjologizowane neutralnie.

¹⁰ Zgodnie z ustaleniami J. Wierusza-Kowalskiego (*Elementy struktury wypowiedzi języka sakralnego*, Studia Religioznawcze PAN IV, 1973, nr 6, s. 79) jest to jeden z trzech zasadniczych (obok *inwokacji* i *petycji*) składników modlitwy.

o wsparcie, litość, miłosierdzie, przebaczenie, błogosławieństwo, wybawienie od potępienia po śmierci i zapewnienie życia wiecznego.

Człowiek średniowieczny, zdając sobie sprawę z faktu, że atrybuty niezwyklej cnotliwości i doskonałości przysługują również należącym do sfery sacrum patronom i świętym daje temu wyraz w swoich wypowiedziach, formułując apostrofy modlitewne z użyciem następujących określeń:

Nawyborniejsza, uczyniona jeś i słodka w rozkoszach Twojich święta Bogorodzica (14a);

Naświętsza i nachwalebniejsza i wiekujista Panno Maryia, matko Pana naszego Jezu Krysta (14a).

Matka Boża nazywana jest także *Owoce wilikiej świętości*. Podmiot mówiący w MW jest świadomy, że przywoływani przez niego adresaci modlitwy żyli w przyjaźni z Bogiem, mieli u Niego uprzywilejowaną pozycję¹¹, oczekuje więc od nich potrzebnej pomocy, wstawiennictwa:

Ten pokoj Pan Bog ukazuje swojem świętem i wszytkiem pokutującym (69b);

Podniosłem oczy [...] ku Bogu i ku świętych Jego, gdzie jest wszytko wspomozienie moje i duszy mojej zbawienie (89b).

Świadomość własnej niedoskonałości budząca u podmiotu mówiącego w MW lęk przed obrazą świętości Boga oraz utratą Jego przyjaźni, każe mu zwrócić się do adresatów modlitwy jako pośredników w udanych kontaktach z Istotą Najwyższą z prośbą o wsparcie w trudnej pracy nad osiągnięciem stanu niezwyklej szczęśliwości, pełni wszelkiej doskonałości, mocy i chwały przysługującej tym, którzy postępują zgodnie z nakazami moralnymi i religijnymi, por.:

O mężowie najaśniejszy w rodzaju [...] (sc. Jan Krzyciel i Serwacy biskup) oświećcie mię, słuę swoje, świętością waszą (56a).

Modlitwa błagalna o osiągnięcie stanu doskonałości miłości, wypowiedzana także w imieniu podmiotu zbiorowego, wyraża troskę również o zbawienie bliźnich, por.:

Wyzwol, Panie, dusze jich od wszelkiego zawiązu grzechow, aby [...] między świętymi Twymi zmartwychwstawszy, odpoczywali (19b).

Dotyczy także rodziców:

Boże, który jeś nam matkę i oca czcić przykazał, slutuj sie miłościwie nad duszami rodzicow naszych, [...] a nas s nimi w wiecznej świętości, wiesielu zrządzi żyć (20b/21a).

¹¹ A ich śmierć w stanie łaski, w opinii świętości, mająca w oczach Stwórcy wielką wartość uważana jest za drogę uczestnictwa w Jego chwale i radości, por. *Nadrozsza jest przed obliczym Bozym śmierć świętych Jego. Będą sie wiesielić święci w chwale. Radować sie będą w przebytkoch swoich* (14a).

O wstawiennictwo w wytrwałym, nieustannym i cierpliwym dążeniu do doskonałości w czasie doczesnej wędrówki człowiek modlący prosi patronów i świętych spełniających rolę opiekuńczych duchów, por.:

O, miły Panie, prosimy Cię, niechaj nas wspomóż świętych apostołów Szymuna i Tadeusza [...] szlacheność (sic) wyborna (52b);

w tym także stojących wysoko w hierarchii niebieskiej trzech najbardziej znanych archaniołów, którzy przewyższają pod względem doskonałości wszystkie stworzenia widzialne¹². Ich imiona: *Gabryjel*, *Michał*, *Rafaël* łącznie z występującym w szyku prepozycyjnym przymiotnikiem *święty* tworzą odpowiednie wyrażenia, por.:

Święty Michale, święty Gabryjele, święty Rafaele, nawyższy posłowie i wszytcy święci Boży modlcie się za mną przed obliczym Bożym (135a).

Tego typu prośby mają pomóc petentowi podejmującemu wysiłki skupiające się na realizacji chrześcijańskiego powołania do świętości.

Umiłowanie dobra, unikanie zła

Z chęcią religijnego doskonalenia się związane jest nierozzerwalnie pragnienie czynienia dobra, a więc wszystkiego, co wartościowe, pożyteczne, pomyślne, co stanowi cel i przedmiot ludzkich pragnień i daje człowiekowi szczęście. Podmiot mówiący zdaje sobie sprawę z dobroci Bożej, Jego łaskawości, życzliwości, z tego, że jest On Dobrem najwyższym, absolutnym, Doskonałością, która nie ma braków:

Chwalcie Boga, bo dobry jest (129a).

Petent postrzega także zacność świętych i aniołów:

O, Anno święta, wszystkich cnot napelniona i w dobrych uczynkach posilona, uprosi nam łaskę (61b);

Strzedz raczy, Panie [...] smysły i uczynki nasze [...] aby [...] anjołowie Twoji dobrzy naśladowali s nami ku zrządzeniu nog naszych na drogę pokoja, zbawienia i szczęścia (16b).

Przymiotnik *dobry* występuje tu, jak widać, w wyrażeniach: *dobry Bog*, *anioł dobry*, *dobry uczynek*, a także w funkcji rzeczownikowej, por.:

Wierzę uźrzeć dobre Pana w ziemi żywiących (19b);

Przyjimi sługę Twego w dobre, aby nie potwarzali mie pyszni (39a);

Ktorzy dobre czynili, pojda w żywot wieczny, ale ktorzy zle w ogień wieczny (114a).

Jak widać, mając ostro zarysowane przeciwstawienie zła (którego należy unikać) i dobra (ku któremu należy zmierzać) oraz związany z nim podział relacji na aprobowane

¹² Zgodnie z ustaleniami A. Vaucheza (*Duchowość średniowiecza*, Gdańsk 1996, s. 20), kult sprawujących opiekę nad ludźmi trzech najbardziej znanych archaniołów był w średniowieczu powszechny.

i odrzucane, podmiot mówiący zdaje sobie sprawę z faktu, że pomagające urzeczywistniać się procesowi jego dążenia do doskonałości czynienie dobra, ćwiczenie się w nim jest mu w stanie zapewnić po śmierci uczestnictwo w rzeczywistości zbawionych, którą przybliży wyrażenie *życiowieczny*. Ta perspektywa stanowi dla niego wystarczającą zachętę do uczciwego, sprawiedliwego postępowania, mobilizuje go do szlachetnego działania, przestrzegając jednocześnie przed grzechem, czynami niegodziwymi. Tego typu sprzeniewierzenie się woli Bożej może skutecznie powstrzymać obawa przed przykrymi następstwami zła moralnego.

Zdając sobie sprawę z życzliwości, hojności Boga, z mnogości łask i mocy, dobrodziejstw wyświadczanych ludziom przez Boga z miłości do nich, por.:

Dobroć uczyniłeś sługam Twojim, Panie (27b);

Łączące napelnił dobroci (139b),

petent prosi, aby Stwórca był w tym względzie hojny również dla niego:

Pomóż, miłosierny Panie, abych miłości Twej większe dobroci przyjęła (139b);

aby pomógł mu rozwinąć w sobie takie cechy usposobienia, jak: zacność, szlachetność, łaskawość, pozwolił poznać boskie prawo moralne i świadomie postępować zgodnie z nim, koncentrując się na tym, co wartościowe, pomyślne, pożyteczne, podporządkowane obyczajowej dyscyplinie, por.:

Dobroci i kaźni i nauki nauczy mię (27b);

Dobry jeś Ty, a w dobroci Twojej nauczy mnie sprawiedliwości Twojich (28a).

Będący językowym wykładnikiem powyższych treści rzeczownik *dobroć* występuje także w kontekście, w którym stanowi synonim *cnoty*:

Oddal wszystkie od nas złości, daj dostać cnot i dobroci (101a).

Pragnący naśladować Istotę Najwyższą w Jej dobroci podmiot mówiący ma świadomość dwóch wzajemnie uzupełniających się powinności: czynienia dobra i unikania zła, por.:

Nienawidziałem wszelkiej drogi złości (36b).

Z istnienia tego ostatniego i swojego uczestnictwa w nim petent zdaje sobie doskonale sprawę, por.:

Jam spał w grzechoch i trwał w złościach (100a).

Na synonimiczny z rzeczownikiem *złość* 'przewinienie, występki, zły uczynek' leksem *grzech* wskazują również inne konteksty:

Panie, odwróci oblicze Twoje od grzechow moich i wszytki złości moje zgładz (116b);

Miły Panie [...] odpuściłeś wszytki złości ludu Twemu, zakryłeś i przejrzał wszytki grzechy jemu (68b).

Kontekst przytoczony wcześniej (por. 101a s. v. *dobroć*) przywołuje dla omawianego rzeczownika antonimy: *cnota* i *dobroć*. Skierowanym do Boga prośbom o darowanie,

przebaczenie złych, występnych czynów, powstrzymanie się od gniewu towarzyszą wezwania, adresowane także do Maryi, o pomoc w uwolnieniu z nieprawości, ochronę przed postępującymi źle, wybawienie od niegodziwości, por.:

Wyrwi mie z dzielających złość (9b);

Nie skłaniaj serca mego na słowa złości (17a);

Jej (sc. dziewicy Maryjej) pomocą od naszych złych złości powstałibysmy (41b)

– analizowany wyraz *złość* zyskuje tu pleonastyczny epitet *zły* ‘szkodzący innym, nieuczciwy, ujemny pod względem etycznym’. Przymiotnik ten jest drugim, oprócz leksemu *złość*, wykładnikiem językowym, za pomocą którego wyraża się w MW ludzkie dążenie do doskonałości. Występuje w cytatach, które informują o staraniach nadawcy modlitwy, który wciągnięty w, przekraczającą niejednokrotnie jego siły, walkę duchową między dobrem a złem, pragnie zmierzać do unikania okazji do grzechu, porzucić niewłaściwy sposób postępowania, nie ulegać grzesznej pokusie, w sposób wyraźny odciąć się od działalności sił nieczystych, łamania zasad moralnych itp. Funkcjonuje w nich w następujących wyrażeniach:

– *droga zła*:

Od wszelki drogi złej wstrzymowałem nogi moje (36a);

– *człowiek zły*:

Wyrwi mie, Panie, od człowieka złego, od męża przewrotnego¹³ wybaw mie (9a);

– *zła myśl*:

Anjoł moj niechaj oddali wszytki złe myśli ode mnie (90a);

– *zły duch* ‘szatan’:

Niechaj zły duch w pokusach swych będzie pogańbion ode mnie (90a);

– *języki złe* ‘rozsiewający oszczerstwa, obelgi’:

Miły Panie [...] zwiążesz języki złe mówiących o mnie (100b).

Notujemy tu także formę *złe* (w funkcji rzeczownika) ‘to, co jest niezgodne z zasadami moralnymi, nieszczęście, niepowodzenie’, w kontekstach mówiących o potrzebie pomocy Bożej w ratowaniu człowieka z sytuacji trudnych, niepoddawaniu go próbie, niewystawianiu na działanie pokusy, uwolnieniu od przykrości, otoczeniu opieką, ocaleniu, por.:

Prawica Boga Oćca wszechmogącego raczy nas obronić ode złego (17b);

tu także przytoczony wyżej (por. s. v. *dobry*) cytat 114a, w którym za pomocą antonimicznych względem siebie wyrażeń: *żywot wieczny* i *ogień wieczny* zestawia się uświadamiane przez petenta obrazy dwóch miejsc w świecie nadprzyrodzonym: wiecznej kary i nagrody¹⁴.

¹³ Przywoływany cytat wskazuje również na synonimiczne zestawienie *mąż przewrotny* ‘człowiek podstępny, przebiegły’.

¹⁴ Wyzyskany w tym celu, charakterystyczny dla sfery wartości kontrast odgrywa istotną rolę w literaturze średniowiecznej, która posiłkując się nacechowanym aksjologicznie słownictwem, przekazuje etyczno-moralne treści, T. Michałowska (red.), *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław 1998, s. 954.

Odbiciem towarzyszącej ludzkiemu dążeniu do doskonałości walki ze złem są także w MW konteksty zawierające leksemy:

1. Przymiotnik *złościwy* ‘zły, kłamliwy, nieuczciwy’:

Złosciwi prześladowali są mnie (34a);

Odstaniecie ode mnie złościwi (38a);

Wszelką drogę złościwą w nienawiści miałem (40a);

Panie Boże, wybawi mnie od obmowy nieprzyjacielskiej i od języku złościwego (74b).

Jak widać, świadomy swej ułomności petent nie deklaruje się jednak zwyciężonym przez złego ducha, stara się narzucić sobie dyscyplinę, toczy walkę z samym sobą, prosi o pomoc, obronę przed popełniającymi wykroczenia, którzy go dręczą, a od których chciałby się uwolnić i porzucić niecny sposób postępowania. Treści te wyraża również cytat zawierający rzeczownik *złośnik* ‘ten, kto popełnia jakieś przestępstwo, grzech’ oraz połączenie wyrazowe *mieć w nienawiści*:

Złośniki w nienawiści miałem (38a);

2. Rzeczownik *proźność* ‘zło moralne, nicomość, marność, fałsz’ oraz przymiotnik *proźny* ‘nieprawy, bezwartościowy’, por. w cytatach, w których petent woła o pomoc, o obronę przed niegodziwościami:

Odwroć oczy moje, aby nie widzieli proźności (23b);

Daj [...] sierce nasze grzechy i myśli proźne aby oddaliło od siebie (66a);

3. Rzeczownik *nierządność* ‘występny tryb życia, bezprawie’ oraz przymiotnik *nierządny* ‘grzeszny’, por.

Wyrwi od nierządności, Boże, duszę moją (40b);

On (sc. Bóg) nie da upaść siercu memu w myśli nierządne i nogam mem w grzeszenie (89b).

Wiara w towarzyszące zbawczej działalności Boga wielkoduszne odwleknięcie kary nie usypia, jak widać, czujności podmiotu mówiącego, który podejmuje walkę ze swoimi słabościami, ze złem moralnym.

Postępowanie według Bożych praw, przestrzeżenie wynikających zeń nakazów

Omawiany modlitewnik dostarcza fragmentów wskazujących, że w swoim dążeniu do doskonałości człowiek stara się podporządkować zasadom ustanowionym przez Boga, chętnie akceptuje Jego wolę, czego wyrazem jest używany tu często (łącznie z zaimkiem dzierżawczym *Twoje*) rzeczownik *przykazanie* ‘polecenie, nakaz moralny, przepis postępowania religijno-etycznego’. Podmiot mówiący pragnie poznać pochodzące od Stwórcy wskazania, zwłaszcza dotyczące norm etycznych, por.:

Przebywający ja jestem na ziemi, nie kryji ode mnie przykazania Twego (6a);

Powiedzi mie, Panie, na ścieżce przykazania Twego, iżę jej chciałem (23b);

Oto pożądałem przykazania Twego (24a);

Przykazania twego szukałem (36a).

Petent zdaje sobie sprawę z faktu, że Boże zalecenia są rozległe, dotyczą bardzo wielu spraw, por.:

Szyrokie przykazania Twoje barzo (35b),

jest jednocześnie przekonany o ich autentyczności, o tym, że są one wiarygodne:

Wszystki przykazania Twoja prawda (34a).

Stosowanie się do nich z Bożą pomocą uważa więc za swoją wyraźną i pewną powinność:

Boże [...] raczy dać, aby sierca i ciała nasza przykazaniu Twemu była poddana (44a).

Podmiot mówiący chce je dokładniej poznać, zgłębić, szanować i stosować się do nich, por.:

Tedy nie będę posromocon, kiedy przeźrzę we wszystkich przykazaniach Twojich (4a);

Gotowem, a nie jestem zasmęcon, abych strzegł przykazania Twego (27a);

We wszystkim siercu mojem badać się będę po przykazaniach Twojich (28b);

I rozmyślałem w przykazaniach Twojich, ktorem miłował (25a);

Przeto miłowałem przykazania Twoja nad złoto i topazyjon (39b);

Przeto ku wszemu przykazaniu Twemu zręczałem się¹⁵ (40a).

Oparte na religii posłuszeństwo prawom nadanym przez Boga pojmuje petent jako ważną cnotę umysłową, chęć trwania przy Bogu i przezwyciężenia własnej słabości stanowi jego silne pragnienie:

W całym siercu mojem szukałem Ciebie, nie odpędzaj mię od przykazania Twego (5a);

Niechaj sierce me zawsze rozmyśla przykazanie Twoje (92a);

Przykazaniu Twemu wierzyłem (28a).

Zdając sobie sprawę, że wierność Bożym nakazom czyni go rozsądnym, pozwala mu zdobyć mądrość życiową, roztropność postępowania, rozważę w działaniu, obronę przed poniżeniem, upokorzeniem, pragnie być im wierny, nie ma zamiaru ich odrzucać, odstępować od nich:

Nad nieprzyjaciele moje roztropnego nie uczyniłeś przykazaniem Twojimi (36a);

Nie odpędzaj mię od przykazania Twego (5a);

¹⁵ *Zręczać się ku czemuś* 'stosować się do czegoś'.

O przykazaniach Twojich nie błędziłem (37b);

Przykazania Twego nie zapomniałem (116a);

Ja nie opuścił przykazania Twego (34a).

Postępowanie zgodnie z Bożymi poleceniami, wywiązywanie się z nich, posłuszeństwo im jest wynikiem świadomego wyboru:

Uczęsnik ja jeśm wszystkich [...] strzegących przykazania Twego (27b).

Będące istotą cierpliwości wytrwale dążenie do najwyższego dobra, jakim jest Bóg, przestrzeganie Jego wskazań, dostosowanie się do Jego wymagań, podporządkowanie Jego woli i władzy wydaje się być oczywistą powinnością, jak o tym świadczy użyty w poniższym kontekście, oparty na tym samym rdzeniu, co analizowany tu leksem *przykazanie* czasownik *przykazać*, por.:

Tyś przykazał przykazania Twego strzedz barzo (4a).

Na konieczność korzystania z Bożych pouczeń, postępowania według Bożych praw i respektowania wynikających z nich nakazów na drodze w zmierzaniu człowieka do doskonałości wskazują również synonimiczne w stosunku do omawianego tu leksemu *przykazanie* rzeczowniki:

1. *Świadcstwo* 'pouczenie, nakaz, prawo'. Podmiot mówiący świadomy faktu, że polecenie zachowywania ustanowionych przez Boga zasad moralnych odziedziczył, por. połączenie wyrazowe: *dziedzicstwem nabyć* w kontekście:

Dziedzicstwem nabyłem świadcstw Twojich na wieki, iż wiesiele serca mego są (37b),

deklaruje, że uświadamia sobie ich sens, analizuje je i rozważa, zwraca się ku nim, jest do nich przywiązany, ceni je wysoko, traktuje jako najwyższą wartość, por.:

I mowiłem o świadcstwach Twojich przed obliczym krolow, a nie bywałem zesromocon (24b/25a);

Pamiętałem na drogi moje i obrociłem nogi moje we świadcstwa Twoje (27a);

Świadcstwa Twoje rozumiałem (35a);

Przeto miłowałem świadcstwa Twoje (39a).

Petent prosi adresata modlitwy, aby ten uczynił go chętnym, życzliwym, przychylnym swoim nakazom i prawu, gotowym do rozważania go i stosowania, wypełniania w życiu, por.:

Powiedzi mie, Panie, na ścieżce przykazania Twego, iż jej chciałem, nakłoń sierce moje we świadcstwa Twoje (23b);

Nad wszytki nauczające mnie rozumiałem, iż świadcstwa Twoje myślenie moje jest. Nad stare rozumiałem, iż przykazania Twego szukałem (36a).

Tego typu cytatów, które świadczą o silnym pragnieniu trwania przy Bogu i przezwyciężania własnej słabości, a w których, jak widać, bliskoznaczne rzeczowniki: *przykazanie*

i *świadcztwo* sąsiadują ze sobą, występują w podobnym, zbliżonym do siebie otoczeniu wyrazowym, jest w tekście więcej, por.

Na drodze świadectw Twoich lubowałem sobie, jako we wszystkich bogactwach Twoich, w przykazaniu Twojem doświadczać będę się i ubaczę drogi Twoje (5b);

Drogę prawdy wybrałem [...] przystałem świadectwom Twojim, Panie [...] drogą przykazania Twego bieżałem (7b/8a).

Ostatni z nich przywołuje również wchodzący w skład analizowanego tu pola semantycznego leksem:

2. *Prawda* ‘postępowanie zgodne z zasadami moralnymi, sprawiedliwość’:

Odwroci złości nieprzyjacielom mojim i w prawdzie Twojej rozproszy je (3a);

Prawda Twoja, Panie, aby świeciła w sercach naszych (12a)¹⁶.

Przytoczenia te wskazują, że petent, zdecydowawszy się dobrowolnie na zgodny z zasadami moralnymi sposób postępowania, pragnie poznać wolę Bożą, podporządkować się jej w swoim dążeniu do doskonałości, prosząc jednocześnie nadawcę modlitwy o pomoc w zniszczeniu, zatraceniu utrudniających, komplikujących, hamujących ten proces złych uczynków, występnych czynów jego wrogów. Wytrwałe dążenie nadawcy modlitwy do prawdy, umiłowanie jej, każe mu zanosić do Boga wołania typu:

I nie oddalaj z ust moich słowa prawdy nigdy (24b)¹⁷.

3. *Sprawiedliwość* ‘postępowanie zgodne z ogólnie przyjętymi zasadami moralnymi, boskie prawo moralne’. O tym, że rzeczownik ten (występujący łącznie z zaimkiem dzierżawczym *twój*) należy do omawianego tu kręgu tematycznego świadczą takie konteksty, jak:

Tyś przykazał przykazania Twego strzedz barzo, aby sprawiany były drogi moje ku strzeżeniu sprawiedliwości Twojich (4a);

W przykazaniu Twojem doświadczać będę się [...] we sprawiedliwościach Twojich rozmyślać będę (5b);

I że i świadectwa Twoje myślenie moje jest i rada moja sprawiedliwości Twoje (7a);

Oto pożądałem przykazania Twego, we sprawiedliwości Twojej ożyw mie (24a);

Poznałem, Panie, i że sprawiedliwość sądy Twoje, a w prawdzie Twojej poniżyłeś mie (29a).

Przytoczone tu cytaty, zawierające również omawiane wyżej rzeczowniki bliskoznaczne (*prawda*, *przykazanie*, *świadectwo*) w stosunku do analizowanego obecnie leksemu *sprawiedliwość*, stanowią deklarację podmiotu mówiącego, który pokładając ufność w Bogu, w trosce o własny rozwój duchowy, pragnie przestrzegać boskiego prawa moralnego, zachowywać je i rozważać, stosować się do niego. Także inne konteksty świadczą

¹⁶ Tu *prawda* ‘znajomość woli Bożej, wiedza religijna’.

¹⁷ Tu *prawda* ‘brak kłamstwa, fałszu’.

o towarzyszących dążeniu do doskonałości tego typu wysiłkach petenta, który odczuwa potrzebę zachowania czystości serca:

Niechaj będzie serce moje niepokalane we sprawiedliwościach Twoich (30a);

ćwiczenia się w nauce moralności ustanowionej przez Stwórcę, prosi Go zatem o objaśnienie, przekazanie mu jej zasad, por.

Naucz mnie sprawiedliwości Twoich (5a);

gorąco pragnie je poznać:

Zbaw mię, iż sprawiedliwości Twoich szukałem (35a);

Pożądała dusza moja żądać sprawiedliwości Twoich (6a);

zachować w pamięci:

Sprawiedliwości Twoich nie zapamiętałem (33b)¹⁸;

Rozmyślać będę we sprawiedliwościach Twoich (38b);

Na wieki nie zapomnę sprawiedliwości Twoich (35a);

wprowadzać w życie słowem i czynem:

Zawżdy ku Twojej sprawiedliwości czynieniu wszystkie nasze aby szły wymowy (13a);

Sprawiedliwości Twoich strzedz będę (4b);

doskonalic się w nich, poświęcać im swoją uwagę, także w sytuacjach zagrożenia:

Siedzieli książęta i przeciw mnie mowili, ale sługa Twój obirał się¹⁹ we sprawiedliwościach Twoich (6b/7a).

Nadawca modlitwy, wierny przedstawionym wyżej zasadom, pragnie wystrzegać się nagannego, nieszlachetnego, niegodnego uczciwego człowieka postępowania, stronić od nieetycznych, występnych czynów, na co wskazują cytaty z analizowanym tu leksemem w postaci zaprzeczonej, por.:

Drogę niesprawiedliwości²⁰ oddal ode mnie (7b).

4. *Zakon* 'prawo, nakaz religijny, zasady moralne'. O pokrewieństwie semantycznym tego rzeczownika z omówionymi wyżej świadczą m. in. następujące konteksty:

Daj mi rozum, abych nauczył się przykazania Twego (29a);

Sługa Twój jestem ja, daj mi rozum, abych umiał świadectwa Twoja (39b);

Daj mi rozum i badać się będę na zakon Twój i strzedz będę jego (23a).

Powyższe cytaty wskazują na potrzebę środków intelektualnych, sprawności umysłu, zdolności myślenia, mądrości serca, koniecznych do rozeznania, zrozumienia porządku

¹⁸ *Zapamiętać* 'zapomnieć, nie zachować w pamięci'.

¹⁹ *Obirać się* w czymś 'ćwiczyć się, doskonalić'.

²⁰ *Niesprawiedliwość* 'nieuczciwość, grzech, występki'.

rzeczy ustanowionego przez Stwórcę. Nadawca modlitwy prosi więc o te dobra duchowe, aby obdarzony nimi mógł pojąć, ogarnąć rozumem Boże nauki i z ich pomocą pogłębić swoje życie religijne, por.:

Zrządzać i sprawiać i strzec raczy, Panie święty [...] smysły i uczynki nasze w zakonie świętym Twojim i w uczynkach przykazania Twego (16b).

Skłaniając swoje serce i rozum ku nakazom moralnym, podmiot mówiący jest świadomy faktu, że pochodzą one od Boga, zostały przez Niego ustanowione:

Od sądów Twojich nie odchylałem się, iż Ty zakon postawiłeś mnie (36b),

uważa je za korzystne dla siebie, pozytywne, służące jego prawdziwemu pożytkowi, pomyślności, przynoszące dobroczynne skutki:

Dobrze mnie zakon ust Twojich nad tysiące złota i srebra (28b);

pozwalające mu ukierunkować się na Boga:

Dla zakonu Twego cirpiałem²¹, Ciebie, Panie (19a).

Przyrzeka więc nie zapominać o Bożych prawach i poleceniach, por.:

Powrozy grzeszników opleły są mnie, a zakonu Twego nie zapamiętałem (27a);

Zakonu Twego nie pomniałem (37a);

zachowuje je, czyni przedmiotem swoich dociekań, szanuje:

Strzegłem zakonu Twego 26a;

Bo zakon Twój rozmyślanie moje jest (29b);

Złośniki w nienawiści miałem, zakon Twój miłowałem (38a).

Wyznając nową skalę wartości, nie chce schodzić z właściwej drogi, odstępować od Bożych praw, ustanowionych przez Boga zasad moralnych. Jedność treści wiary i sposobu jej wcielania w życie to istotny rys jego duchowości²²:

Pyszni niesprawiedliwie działali zawždy, ale ja od zakona Twego nie skłaniałem się (25b).

Zbawienie, wieczność

Starając się realizować doskonałość chrześcijańską w życiu ziemskim, do którego nie jest zbyt przywiązany i uważa je za miejsce swojego czasowego bytowania, podmiot mówiący stara się zmierzać ku Bogu – doskonałemu celowi wszystkich dążeń ludzkich, odczuwa silną potrzebę zjednoczenia się z Bożą miłością. Pragnienie Boga – nieskończonej doskonałości, rodzi przedsmak spraw wiecznych. Zdając sobie sprawę z nieuchronności kresu życia, jego powszechnej i bezwyjątkowej władzy, w oczekiwaniu na rzeczy ostatecz-

²¹ *Cirpieć* 'wyczekiwać, tęsknić'.

²² Na te dwa elementy pojęcia *duchowość* zwraca uwagę A. Vauchez, op.cit. s. 6.

ne, petent zwraca się do adresata modlitwy z prośbą o dobrą *śmierć*, por. w kontekstach, w których przywoływany rzeczownik występuje w połączeniach wyrazowych:

– *nagła i nieopatrzna śmierć*:

Od nagłej i nieopatrnej śmierci raczy nas zaszczycić Ociec, Syn i Duch święty (18a);

– *noc śmierci*:

Gdy noc śmierci naszej przydzie, byśmy się jej nie lękali (66a);

– *godzina śmierci*:

Daj nam, Sędzia sprawiedliwy, czasu sądu godziny śmierci naszej z miłosierdzia Twego łaskawe wysłuchanie (72b).

Podmiot mówiący w MW zdaje sobie sprawę z istnienia, wynikającej z chrześcijańskiego światopoglądu wizji świata opartej na dualizmie materii i ducha, rzeczywistości zmysłowej i bardziej doskonałej – nadzmysłowej. Wieczność jest dla niego rzeczywistością niezbyt odległą, podejmuje on określone działania mające zaowocować w odniesieniu do przyszłego, pozaziemskiego życia, żywiąc nadzieję przebywania po śmierci w doskonałej jedności z Bogiem, uczestnictwa w zaszczytach królowania z Nim. Językowymi wykładnikami tego stanu rzeczy są w MW:

1. Rzeczownik *zbawienie* będący tu nazwaniem, tytułem Boga, którego nadawca modlitwy prosi o roztoczenie nad nim opieki, ochronę, uratowanie przed niebezpieczeństwami, traktując Go jako wybawcę, oswobodziciela, odkupiciela:

Powstani, miły Panie, Zbawienie moje, Obrono moja 100b.

Podmiot mówiący uświadamia sobie również, że nie należy pokładać nadziei w ludziach, gdyż jest ona zwodnicza i nie przynosi pożądanego skutku:

Nie dufaj w książęta, w syny ludzkie, w jichże nie zbawienia²³ (125b),

lecz mieć ufność w Bogu, który ma moc przywrócenia wolności, wybawienia, błogosławieństwa:

Boże jest zbawienie i nad ludem Twym przeżegnanie Twe (119a).

Dużą wagę przywiązuje się tu do uwolnienia od skutków grzechów przez śmierć Chrystusa. Myśl o nieodzowności Jego bardzo bolesnego cierpienia, aż po budzącą grozę mękę krzyżową, która swoim natężeniem przewyższa wszystkie cierpienia ludzkie, towarzyszy podmiotowi mówiącemu nieustannie i znajduje odzwierciedlenie w jego wypowiedziach modlitewnych, por.:

Jezu Kryste [...] któryś pragnąc zbawienia²⁴ ludzkiego [...] na śmierć skazany (84a);

Jenże cirpiął dla zbawienia naszego (113b);

Jezus [...] ciało i krew swą na krzyżu za nas obficie wylał [...] mocą bostwa swego potłumił²⁵ nieprzyjaciela zbawienia naszego (88a)

²³ Tu *zbawienie* 'przywrócenie wolności, wyzwolenie'.

²⁴ Tu *zbawienie* 'uwolnienie od skutków grzechów przez śmierć Chrystusa'.

²⁵ *Potłumić* 'podporządkować sobie, podbić'.

tu połączenie wyrazowe: *nieprzyjaciel zbawienia naszego* ‘zły duch’ wskazujące, że dzieło dokonane przez Chrystusa obejmowało także wykupienie człowieka z mocy i prawa szatana. Nadawca modlitwy zdaje sobie sprawę z faktu, że Chrystus, pozwalając zaliczyć siebie do grzeszników, stał się synonimem cierpienia za przewinienia wszystkich ludzi, nazywa Go więc *Sprawcą zbawienia naszego*:

Panie Jezu Kryste [...] jenież się stał Sprawcą zbawienia naszego nieszpornej godziny
s krzyża sjęty (97a)

i prosi o odpuszczenie win:

Panie, w jimię Twe naświętsze raczy sprawić zbawienie nasze (67a)

(tu powtarzający się często w tekście związek wyrazowy: *sprawi(a)ć zbawienie*) oraz pomoc w osiągnięciu stanu radości, wielkiego zadowolenia, prawdziwego pokoju, pomysłności, por.:

Panie Jezu Kryste [...] któryś dla zbawienia naszego ciało swe święte w ręce podał
katowskie, daj nam [...] pożywać w niebie chwały (64a).

Jak widać, petent na swej drodze do doskonałości wiąże spore nadzieje z będącym nagrodą za bogobojne życie uczestnictwem w autentycznej chwale Chrystusa, w której nie dozna żadnej przeciwności i będą mu przyznawane zasłużone zaszczyty. Synonimiczną do szczęścia wiecznego treść mają oparte na omawianym tu leksemie *zbawienie*²⁶ wyrażenia: *duszne zbawienie*, por.:

Miły Panie, wysłuchaj wysłuchaj nas w naszej prośbie daj ście²⁷ w łasce Twej i zdrowie, a potem duszne zbawienie (104b)

oraz *wieczne zbawienie*:

Kto chce tegodla zbawion być, tako o Trojcy rozumieć ma. Ale potrzebno jest ku wiecznemu zbawieniu, aby wcielenie (leg. w wcielenie) też Pana naszego, Jezu Krysta wiernie wierzył (112a).

Podmiot mówiący czyni Boga, na którego opiekę i pomoc może zawsze liczyć, adresatem prośby o życzliwość, przychyłność w życiu doczesnym oraz spokój duszy po zakończeniu ziemskiego bytowania pojmowanego jako wędrówka od złego ku dobremu. Komunikuje jednocześnie, przy pomocy pochodzącego z *Symbolum Athanasianum* kontekstu, iż zdaje sobie sprawę z faktu, że jednym z warunków koniecznych do osiągnięcia stanu wiecznej szczęśliwości po śmierci jest zwrócenie się ku boskiej rzeczywistości, publiczne przyznanie się do treści wiary, uświadomienie sobie dwóch podstawowych, charakterystycznych dla chrześcijaństwa dogmatów: o Trójcy świętej i wcieleniu, uznanie, że Syn Boży jako jedyny pośrednik w zbawieniu przyjął naturę ludzką, by dokonać w niej odkupienia człowieka, który dzięki Niemu może podnieść się z upadku i dostąpić wiecznego szczęścia²⁸. Podobne treści wyrażają cytaty zawierające:

²⁶ Tu *zbawienie* ‘niebo, raj, życie wieczne’.

²⁷ *Ście, szcie* ‘przejsie, przebycie drogi pieszo’.

²⁸ Por. *Katechizm kościoła katolickiego*, Poznań 1994, s. 461.

2. Czasownik *zbawić* ‘ocalić, uwolnić’, por.:

Ktokoli chce zbawion być, nade wszystko potrzebno jest, aby dzierzał krześcijańską wiarę (8a);

Panie Boże [...] nawroci nas, a ukaży oblicze Twoje i zbawieni będziemy (41a).

W tego typu wypowiedziach modlitewnych, będących jakby syntezą całej teologii chrześcijańskiej, nadawca modlitwy deklaruje się jako świadomy faktu, że zachowywanie, przestrzeganie zasad wiary, trwanie przy Bogu, wyznawanie i naśladowanie Chrystusa, przyznawanie się do Niego implikuje możliwość zbawienia, że istnieje ścisły związek między tymi elementami. Zwraca się więc do adresata modlitwy z prośbą, aby ten swoją mocą wyratował go z niebezpieczeństw, trudnych sytuacji, wybawił od zguby, wyzwolił z więzów grzechów, wyswobodził od nieprzyjaciół, udzielił wsparcia, obdarzył wolnością:

Boże, w jimię Twoje zbawionego mie uczyn (2b).

Słowami *Modlitwy Pańskiej* podmiot mówiący wskazuje na zło jako obiekt, od którego pragnie być uwolniony, prosząc jednocześnie o oszczędzenie mu przykrych, bolesnych, doświadczeń, niepoddawanie go próbie, niewystawianie na działanie pokusy (por. zwrot *nie wodzić w pokuszenie*):

I nie wodzi nas w pokuszenie, ale nas zbaw ode złego (15b).

Pragnie, by staranie, troskliwość, którą Bóg roztacza nad nim, piecza, jaką sprawuje nad jego umysłem i czynkami kierując jego działaniem, postępami w życiu ziemskim, przedłużyły się także na wieczne bytowanie w zjednoczeniu z absolutną Doskonałością, by jego prawa, uczciwa, pełna zasług, inspirowana przez Stwórcę wędrówka doczesna, wypełniona chwalebными dziełami, szlachetnym postępowaniem zaowocowała po śmierci spotkaniem z Pełnią doskonałości:

Zrządzać i sprawiac i strzec raczy, Panie,[...] sierca i ciała nasze, smysły i wszystkie uczynki nasze [...] aby tu i na wieki zawždy zdrowi i zbawieni²⁹ być zasłużylibysmy (16a/16b).

Aby móc stać się godnym, wartym efektów odkupieńczej i zbawczej misji Chrystusa odwołuje się petent do Boga, prosząc, aby Ten udzielił mu łaski i swej przyjaźni potrzebnej do uświęcenia jego ludzkiej natury, aby udzielił mu błogosławieństwa, wsparcia, obronił przed niebezpieczeństwami, uleczył, przywrócił zdrowie:

Twoją, nas prosimy, zbaw, uzdrow i wspomóż mocą (13a);

Uzdrow, zbaw, przeżegnaj i wspomóż nas święta Trojco (17).

3. Przymiotnik *wieczny* ‘nieustanny, nieskończony, nieprzemijający w czasie’, por. w kontekstach odnoszących się do pozaziemskiej, pośmiertnej rzeczywistości:

Panie Jezu Kryste [...] daj [...] duszom naszym wieczne (sic) odpoczywanie (86b);

Gospodnie [...] użyczy,[...] w wieczne wiesiele bych dostojna była wnidż (140b);

²⁹ Tu *zbawić* ‘odkupić, zapewnić życie wieczne’.

Błogosławieniem wiecznym błogosław nas Ociec wieczny (120a);

Boże [...] słutj sie miłościwie nad duszami rodziców naszych [...] a nas s nimi w wiecznej świętości, wiesielu (leg. świętości i wiesielu) zrządzi żyć (21a);

Joachimie, Anno, powyższenie najǳcie mi, nędznej słudze waszej [...] tu zawżdy łaskę, a po śmierci chwałę s wami wieczną (46a).

Przytoczone tu konteksty wskazują wyraźnie, że wypełniając Boże nakazy moralne w swojej wędrówce przez ziemskie życie, nadawca modlitwy jest świadom swojego ostatecznego przeznaczenia. Pragnienie zbawienia, doskonałej jedności z Bogiem jest więc, jak widać wyżej, nieodłącznym elementem kierowanej przez niego pod adresem sacrum prośby. Za pomocą wyrażeń: *wieczna (chwała, świętość)*, *wieczne (błogosławienie, odpoczywanie, wiesiele, zbawienie)*, które wskazują wyraźnie na optymistyczną perspektywę eschatologiczną, przywołuje on upragnioną przez siebie społeczność zbawionych, z którą chciałby złączyć swoje pośmiertne losy, aby prowadzić tam życie pełne wszelkiej radości, wolne od smutku i cierpienia. Prosząc w tej sprawie o pośrednictwo, wsparcie swoich duchowych pomocników (w tym wypadku świętych: Joachima i Annę), troszczy się również o zbawienie bliźnich, obejmując modlitwą także rodziców.

Mówiąc o wysiłkach człowieka, który zabiega o swe zbawienie z bojaźnią i drżeniem, stara się w swoim postępowaniu zapracować na wieczność, zjednoczenie się z Bogiem – pełnią doskonałości, należy tu przypomnieć także, przywoływany wyżej, fragment tekstu (por. 114a s.v. *dobry*) zawierający antonimiczne zestawienia: *żywot wieczny i ogień wieczny*, za pomocą których przeciwstawia się tu zbawionych i potępionych. Uświadamiając sobie jasno istnienie tej ostatniej grupy, podmiot mówiący pragnie się ustrzec od uczestnictwa w niej po śmierci, wyrażając tym samym wolę zapewnienia sobie udziału w wiecznej szczęśliwości, w jedności z Doskonałością absolutną. Tego rodzaju pragnienia człowieka o dążeniu do oczekiwanej radości w przyszłym życiu, nadziei przebywania z Bogiem wyrażane są również za pomocą przysłowka *wiecznie* ‘bez końca w czasie, przez całą wieczność’, por.:

Panie Jezu Kryste [...] daj [...] byśmy [...] s Tobą wiecznie krolowali (97a);

Jezu Kryste [...] prosimy Cię [...] iżby [...] moglibyśmy [...] być [...] na duszy i na ciele wiecznie obdarzeni (47a).

Mając świadomość składającej się nań jedności duszy (przypominającej obraz Boga) i ciała (odzwierciedlającego obraz świata), odczuwając silny związek tych dwóch elementów, nadawca modlitwy zdaje sobie sprawę, że oba, w jednakowym wymiarze, poddane odkupieńczej działalności Chrystusa, uczestniczą w procesie zbawienia.

4. Przymiotnik *wiekujisty* ‘wieczny’, por. w zestawieniu: *pamięć wiekujista*:

W pamięci wiekujistej będą sprawiedliwi (19b).

Widać tu, że petent stara się nie zapomnieć o perspektywie zbawienia dla prawych (z którymi się identyfikuje), postępujących uczciwie, zgodnie z prawdami wiary i normami moralnymi;

5. Rzeczownik *niebo* ‘miejsce wiecznej szczęśliwości po śmierci’. Podmiot mówiący jest świadomy, że dzięki Maryi, jako matce Chrystusa, została człowiekowi stworzona możliwość przebywania po śmierci w radości wiecznej, prosi więc, aby mógł z niej skorzystać, stając się uczestnikiem społeczności zbawionych, por.:

Z małżeństwa jich (sc. św. Anny i Joachima) Pannę za Matkę sobie obrać miał, która by nam niebo dawno zamknięte Płodem swym uczyniła otworzone (59b);

Daj nam [...] pożywać w niebie chwały (64b);

Daj [...] byśmy [...] Tobie, Panu, w niebie chwałę dali (66a);

– przymiotnik *niebieski* ‘odnoszący się do nieba jako miejsca wiecznej szczęśliwości po śmierci’, por. w wyrażeniach: *chwała niebieska*:

Panie Jezu Kryste [...] daj nam[...] byśmy [...] przez gorzkość Twej męki chwały dostąpili niebieskiej (78b)

oraz *krolestwo niebieskie*:

Daj nam, Ciebie prosimy [...] po śmierci chwałę krolestwa niebieskiego (71a);

Daj nam w chwale krolestwa niebieskiego przebywać (74a);

Anno święta [...] domieść³⁰ nas niebieskiego krolestwa (95b);

6. Rzeczownik *krolestwo*, por. w połączeniu wyrazowym: *dostąpić chwały krolestwa*:

Panie Boże [...] daj nam [...] dostąpić chwały krolestwa Twego (66b)

oraz wyrazy pokrewne etymologicznie: *krolować* ‘być uczestnikiem zaszczytów królowania’:

Panie Jezu Kryste [...] daj [...] byśmy [...] z Tobą wiecznie krolowali (97a);

krolowanie ‘uczestnictwo w zaszczytach królowania’:

Daj nam [...] łaskawe wysłuchanie i w chwale tej krolowania (sic) (72b).

Zanoszone do Boga prośby o potrzebne łaski łączą się, jak widać, nierozzerwalnie z żalem petenta, jego smutkiem, cichością, posłuszeństwem.

Wierność słowu Bożemu

Silne pragnienie wierności Bożym zaleceniom, wskazaniom, jakie towarzyszy dążeniu do doskonałości podmiotu mówiącego w MW sprawia, że pozostaje on szczególnie wrażliwy na to, co mówi do niego Bóg, stąd często powtarzają się w badanym tekście rzeczowniki:

1. *Słowo* ‘wiadomość, polecenie, przyrzeczenie’, występuje on w otoczeniu zaimka osobowego, por. w cytacie wskazującym na wiarę, ufność pokładaną w słowie Bożym:

³⁰ *Domieścić* ‘doprowadzić’.

Cirpiała³¹ dusza moja w słowie Jego (19a).

Częściej jednak omawiany rzeczownik pojawia się w modlitwie jako bezpośredniej rozmowie z Bogiem i wtedy sąsiaduje ze wskazującym na relację do Niego zaimkiem dzierżawczym *Twoj*. Petent deklaruje swoje zaufanie wiecznym i niezmiennym pouczeniom, obietnicom Bożym:

Na wieki, Panie, słowo Twoje trwa (34b),

także w kontekstach wskazujących na specjalne relacje istniejące pomiędzy słowem Bożym a nadzieją, por. w zwrotach: *dać, kłaść, mieć (nadzieję)*:

Pamiętaj na słowo Twoje służę Twemu, w którym mnie nadzieję dałeś (25b);

Wiesielić się będę, iżę w słowa Twoja nadzieję kładłem (29a);

Pomocnik i przyjemca moj jeś Ty, a w słowo Twoje nadzieję miałem (38a);

W słowie Twojim nadwyższę nadzieję miałem (33b).

Jak widać, najwyższą wartość ma ufność złożona w słowie Bożym, które nadaje rytm życiu religijnemu nadawcy modlitwy, stanowi dla niego swoisty drogowskaz, z którego należy korzystać, jest promieniującym od Boga światłem, symbolem Jego świętości, mocy i objawionej przez Niego prawdy, umacnia, pokrzepia na duchu upokorzonych, wlewa otuchę w serca pogrążonych w smutku, przygnębionych, por.:

Od wszelki drogi złyj wstrzymowałem nogi moje, abych strzegł słów Twojich (36a);

Światłość nogam mojim słowo Twoje i świeca ścieżkam mojim (36b);

Potwierdzi mnie w słowach Twojich (7b);

Poniżonem barzo, ożywi mnie podług słowa Twego (37a).

2. *Mowa* ‘wypowiedź, słowa’, por. w podobnym otoczeniu wyrazowym, co analizowany wyżej rzeczownik *słowo*:

Nadzieję miałem w mowach Twych (24a);

Strzec będę mow Twojich (6a);

Nie zapamiętam³² mow Twojich (5b);

– *wymowa* ‘wypowiedź’. Podmiot mówiący ceni sobie wysoko słowa wypowiedziane przez Boga:

Jako barzo słodki są czeluściami³³ mojim wymowy Twoje, nad miód ustam mojim (36b);

z radością stosuje się do Jego pouczeń, przestrzega ich. Zachowane głęboko w sercu pozwalają mu uniknąć grzechu, są dla niego pokrzepieniem:

³¹ *Cirpieć* ‘wyczekiwać, tęsknić’.

³² *Zapamiętać* ‘zapomnieć, nie zachować w pamięci’.

³³ *Czeluść* ‘jama ustna, podniebienie, gardło’.

Wymowy Twoje strzegłem 28a;

W sercu mojem skryłem wymowy Twoje, abych nie zgrzeszył 5a;

Wymowa Twoja ożywiła mnie 25b.

Pozytywne uczucia wywołują u petenta również przyrzeczenia Boże, prosi, aby, zgodnie z nimi, adresat modlitwy wziął go w obronę, zadośćuczynił jego prośbom, pośpieszył z pomocą, okazał miłosierdzie, przebaczył winy:

Przyjmi mnie podług wymowy Twej i żyw będę (38a);

Postawi słudze Twemu wymowę³⁴ Twoję w bojaźni Twojej (23b);

I niechaj przydzie na mię miłosierdzie Twoje podług wymowy Twojej (24a);

Smiluj się nade mną podług wymowy Twojej (26b).

Płynąca z miłości bojaźń Boża prowadzi, jak widać, do nadziei, że jedynie Bóg może udzielić łaski wytrwania i wierności.

Życie w pokoju i radości

Pragnieniem nadawcy modlitwy w MW jest osiągnięcie stanu wyciszenia, równowagi ducha, zadowolenia. Na płaszczyźnie językowej starania te egzemplifikują:

1. Rzeczownik *pokoj* ‘ukojenie, wytchnienie, bezpieczeństwo’. Podmiot mówiący używa go często dając przy jego pomocy do zrozumienia, że treści, które on niesie ze sobą mogą pochodzić jedynie od Boga, który jest głównym sprawcą pogody wewnętrznej, ładu psychicznego człowieka:

Raczy dać sługam Twojim on, ktorego świat nie może dać, pokoj (43b);

Raczy dać zdrowie cielesne i wierny³⁵ pokoj serdeczny³⁶ (33a);

Daj pokoj, miły Panie [...] boć nie jest jinszy, ktory by walczył za nami, jedno Ty, Boże nasz (43a);

Niechaj będzie pokoj w mocy Twojej (43b).

Formułując błagalne wołanie do adresata modlitwy, petent ma świadomość, że prawdziwy, wewnętrzny pokój nie może pochodzić od ludzi, ale wyłącznie od Boga, który jako jedyny jest w stanie wziąć człowieka w obronę i zapewnić mu radość, szczęście na ziemi, a także wieczne odpoczywanie w pokoju:

Zrządzać i sprawiać i strzec raczy, Panie [...] sierca i ciała nasze[...] aby tu i na wieki zdrowi i zbawieni być zasłużylibyśmy, a aniołowie Twoji dobrzy naśladowaliby s nami ku zrządzeniu nog naszych na drogę pokoja, zbawienia i szczęścia (16a/16b).

³⁴ *Postawić wymowę* ‘spełnić obietnicę’.

³⁵ *Wierny* ‘prawdziwy, niefałszywy’.

³⁶ *Serdeczny* ‘duchowy, wewnętrzny’.

Podmiot mówiący prosi Boga o ingerencję w jego życie będące nieustannym zmaganiem się, wewnętrznym rozdarciem; zdaje sobie jednocześnie sprawę z faktu, że realizacja Bożych obietnic obwarowana jest określonymi warunkami, które należy spełnić. Stara się więc postępować mądrze, uczciwie, zgodnie z nakazami moralnymi, przestrzegać pouczeń Bożych, szanować Jego zasady, przyjmować na siebie dobrowolnie umartwienia jako moralne zadośćuczynienie za przewinienia, żyć bogobożnie:

Bog obieca pokój zesłać ludu swemu. Tego pokoju początek Anna święta w żywocie swem nosiła. Ten pokój Pan Bog ukazuje swoim świętem i wszystkim pokutującym, zbawieniem miłującym i bojącym się obiecawa [...] tacy [...] pokoju dusznego dostępują (69a/69b);

Błogosławieni wszyscy bojący się gniewu Boskiego, którzy chodzą w sprawiedliwości Jego [...] tacy otrzymawają pokój swój i synów swoich (81a/81b).

Oprócz analizowanego wyżej rzeczownika *pokój* należy zwrócić uwagę na pokrewne mu etymologicznie przymiotniki:

– *niepokojny* ‘zakłócający spokój, powodujący niezgodę’:

Strzeży mie w pokoju od wszystkich niepokoijnych, oddal ode mnie nieprzyjaznych (75a)³⁷;

– *spokojny* ‘bezpieczny, beztroski’:

Czasy nasze, pod Twoją obroną, aby były spokojne (44a).

Powierzając się opiece adresata modlitwy, petent prosi, aby uwolniony od oddziaływania jego nieprzyjaciół, wyzwolony spod wpływów podsycających konflikty przeciwników, oponentów mógł spędzić życie bezpiecznie, pogodnie, szczęśliwie.

2. Rzeczownik *szczęście* ‘pomyślność, powodzenie, uczucie wielkiego zadowolenia’:

Dzień szczęścia świata tego³⁸ niechaj mię w grzech nie podnosi³⁹ (90b).

Podmiot mówiący werbalizuje dręczącą go troskę o to, aby zbytnia pomyślność, powodzenie, zadowolenie nie były dla niego źródłem złego postępowania, powodem przekraczania religijno-etycznych przepisów;

– rzeczownik *szczęśliwość* ‘pomyślność, powodzenie, uczucie wielkiego zadowolenia’. Nadawca modlitwy zdaje sobie sprawę z faktu, że stan taki przysługuje świętym i patronom w znacznie większym stopniu niż innym ludziom:

Bądźcie zdrowy [...] wy szlachetny panie błogosławione: Maryja Jakobowa i Maryja Salomowa, siostry Krolewny niebieskiej [...] wasza szczęśliwość przewyższa wszystkie urodzenie (leg. urodzone) (47a/47b).

Świadczą o tym również cytaty zawierające:

– przymiotnik *szczęsny* ‘uszczęśliwiony, doznający szczęścia’:

Wiesielcie się w Panie zawždy szczęśni [...] Joachimie i Anno (44b/45a);

³⁷ Jedyny cytat w Sstp s.v. *niepokojny*, brak poświadczeń w innych tekstach staropolskich.

³⁸ *Ten świat* ‘świat doczesny, życie doczesne’.

³⁹ *W grzech podnosić* ‘wpędzać w grzech’.

Jesteście (sc. apostołowie: Szymun i Tadeusz) bogaci w łasce, a szczęśni w wiecznej w chwale (45a).

Podmiot mówiący ufa, że jemu samemu stan taki mogłoby zapewnić darowanie win, o pośrednictwo w tej sprawie zwraca się do świętej Anny:

Anno święta [...] daj nam chwały tej (sc. niebieskiej) dostąpienie i szczęsnemu grzechom odpuszczenie (103b);

– przysłówek *szczęśnie* ‘pomyślnie, z dobrym skutkiem, zyskując sobie szacunek’:

A tyś, biskupie (sc. Serwacy biskup) święty, od Emintra, który świętej Elżbiecie brat był, szczęśnieś wyszedł⁴⁰ (55b);

3. Rzeczownik *wiesiele* ‘uczucie radości, zadowolenia, szczęścia’. Tego typu doznania pochodzą od Boga, są wynikiem zachowywania Jego nakazów, praw, stosowania się do Jego pouczeń. Świadomy tego faktu petent pragnie zapewnić sobie udział w łaskach płynących z modlitwy oraz wynikających z miłosierdzia Bożego:

Dziedziczstwem nabyłem świadectw Twojich, iże wesiele serca mego są (37b);

Ty, miły Panie, uznasz miłosierdzie Twoje, a lud Twój weźmie wesiele w Tobie (69a);

Wroci mi wesiele Zbawiciela Twego i duchem przed nim potwierdzi mie (9a).

Wszelka radość, szczęście jest także udziałem przebywających w bezpośredniej bliskości ze Stwórcą świętych:

Anno święta, miałaś wesiele, gdyś wesiele przez Zbawiciela swego, Jezusa miłego nawiedzenie miała [...] jużes sama wesiele tego doświadczyła, gdyżes z Jezusem miłym chwały niebieskiej dostąpiła, przez wesiele Twe daj nam dostąpić chwały niebieskiej (103a/103b).

Pragnienie zmierzania ich śladem, brania z nich przykładu, stawiania sobie za wzór, darzenie szacunkiem, otaczanie czcią wynikające z upodobania człowieka do ich cnót, chwalebnych przymiotów stanowi dla niego źródło wielkiego zadowolenia: Kto sie w tem Owocu (sc. Maryi) kocha, wielkie wesiele otrzymawa (58a).

Podmiot mówiący jest zatroskany również o zbawienie swej duszy po śmierci; jego tęsknotę za uczestnictwem w niemającej końca szczęśliwości pozaziemskiej odzwierciedlają przytaczane wyżej wypowiedzi modlitewne zawierające połączenie wyrazowe: *wieczne wesiele* (por. s.v. *wieczny*):

– czasownik *wiesielić się* ‘cieszyć się, odczuwać radość, zadowolenie’. Wskazując na Boga jako głównego sprawcę swojej radości petent okazuje zadowolenie także z powodu otoczenia chwałą świętych:

Twojim nas prosimy, Panie, napelnij miłosierdzim, aby przez wszytek ten dzień weselaj sie w Twojich chwałach ustawicznem lubowalibysmy (12a);

Ktorzy boją sie Ciebie [...] wesielić sie będą (29a);

⁴⁰ *Wyjść od kogoś* ‘pochodzić, wziąć początek’.

Przydźcie, wiesielmy sie Bogu, kochajmy sie w Panie (107b);

Proszę, miły Panie [...] abych [...] na wieki lubieżną⁴¹ Tobie była i zasłużyła sie wiesielić (145b);

Miły Panie, prosimy Cię, niechaj nas wspomóżę świętych apostołów Szymuna i Tadeusza [...] szlachetność wyborna [...] gdyż sie z jich powyzszenia⁴² wiesielimy (52b).

4. Czasownik *radować się* ‘odczuwać zadowolenie, cieszyć się’ oraz rzeczownik *radość*, por.:

Będą sie wiesielić święci w chwale, radować sie będą w przebytkoch swoich (14a);

O, miły Boże [...] racz dać, abysmy sie z pomocy obu dwu (sc. Maryjej Jakobowej i Salomowej) radowali, gdyżżeś im takie przełożenie⁴³ dał (48b);

Daj nam, miły Panie, łaskę Twą i przespieczność bysmy sie dostali w Twoję radość (75b).

Pamiętając o wiecznej radości, jaka jest udziałem wielbiących Boga, adorujących Go i głoszących Jego chwałę świętych, którzy jednocześnie sami odbierają cześć i są przedmiotem podziwu, podmiot mówiący pragnie, korzystając z satysfakcją, zadowoleniem z ich duchowego wsparcia, troski, opieki, cieszyć się także z własnego uczestnictwa w nieskończonej szczęśliwości nieba.

5. Czasownik *ucieszyć* ‘usunąć smutek zamieniając go w radość’ i wyrazy pokrewne mu etymologicznie. Nazywając Boga *Ucieszeniem*:

Bądź Obrona nasza mocna i Ucieszenie nasze w czasie zasmucenia (114b),

a Ducha św. – *Uciesznikiem*⁴⁴:

Chwałę Oǳu słodkimi pojmy głosmi, chwałę Jezu Krystowi, chwałę Uciesznikowi, jen jest w Trojcy jedyny przed wiekiem (138b)

podmiot mówiący wyznaje, że Stwórcą jest głównym sprawcą, źródłem jego radości, stanowi najważniejszą przyczynę, podstawowy powód jego szczęścia, zadowolenia:

Bo Ty jeś moc i wszytka uciecha moja (98b);

Niechaj będzie miłosierdzie Twoje, aby ucieszyło mie podług wymowy Twoje słudze Twemu (29b);

Ustały oczy moje w wymowę Twoję rzekące, kiedy ucieszysz mie (33b);

Pamiętaj na słowo Twoje słudze Twemu, w ktorem mnie nadzieję dałeś, ta mnie ucieszyła w poniżeniu mojem (25b).

⁴¹ *Lubieżny* ‘miły, przyjemny’.

⁴² *Powyzszenie* ‘uczczenie, otoczenie chwałą’.

⁴³ *Przełożenie* ‘wywyższenie’.

⁴⁴ *Uciesznik* ‘ten, kto pociesza, sprawia radość, dodaje otuchy’.

Służba Bogu

Nadawca modlitwy w MW traktuje Boga jako autora rozumnego porządku świata, który jest podporządkowany Stwórcy i oddaje Mu cześć:

Rządzenim⁴⁵ Twojim trwa dzień, bo wszystkie rzeczy służą Tobie (34b).

Sprawowanie posług religijnych, wykonywanie nakazanych religią pobożnych praktyk, czynności, obrzędów uważa więc petent za swoją spełnianą chętnie powinność, zarówno ku chwale Boga, jak i świętych, por.:

Ku służbie Twej, miły Panie, raczy nam dać przeżegnanie⁴⁶ (58b);

Już dzień nam się ukazuje, słońce wypuszcza na nas promienie, sierca nasze pobudawa, byśmy przyjęli jasność i służbę boską (65a);

Oczy me niechaj będą pilne służbie Twojej (91b);

Daj nam, którzy Jej (sc. św. Annie) dzisiaj służbę czynimy [...] we wszystkich potrzebach naszych wysłuchanie (63b).

Wykładnikami językowymi analizowanego tu zagadnienia, poświęconego oddawaniu czci Bogu poprzez spełnianie czynności religijnych, są także, oparte na tym samym rdzeniu, co omawiane wyżej wyrazy: *służyć, służba*; rzeczowniki: *sługa, służebnica, służebniczka* będące w MW nazwaniami nadawcy modlitwy. Pierwszy z nich jest w tej funkcji najpowszechniejszy (22 użycia), por.:

Sługa Twój jestem ja (39b);

Panie, wejrzy na sługi Twoje (15b);

Proszę, miły Panie, aby mnie, niedostojną służę Twą⁴⁷ miłosierdzim Twym strzegł (145a).

Dwie pozostałe nazwy kobiety modlącej się poparte są pojedynczymi przykładami:

Boże [...] Odkupicielu dusz sług i służebnic Twojich [...] odpuszczenie wszystkim raczy dać grzechów (21a);

Oto oczy służebniczki Twej na Pana mego względają⁴⁸ (80b).

Jak widać, deklarując swój uległy, posłuszny stosunek do Boga, informując o własnej niegodności, pokorze, skrusze podmiot mówiący prosi jednocześnie o okazanie mu łaskawości, litości, miłosierdzia, obdarzenie go przychylnością, traktowanie z wyrozumiałością, udzielenie pomocy, przebaczenia.

⁴⁵ *Rządzenie* 'postanowienie, polecenie'.

⁴⁶ *Przeżegnanie* 'błogosławieństwo'.

⁴⁷ W charakterze petentów występują w MW zarówno mężczyzna, jak i kobieta.

⁴⁸ *Względają* 'patrzeć błagalnie'.

Doskonałość realizowana przez miłość

Istotą religijnego dążenia człowieka do doskonałości moralnej jest miłość. Miarę doskonałości stanowi intensywność miłości w stosunku do Boga. Relacje między Bogiem a człowiekiem w tej płaszczyźnie oddawane są w MW przy pomocy:

1. Czasownika *miłować* ‘szanować, poważać, wysoko cenić’. Podmiot mówiący jest świadomy, że należy spełniać określone warunki, aby być godnym miłości Bożej, zasłużyć na nią, ale wie także, że objęci nią, pozostający w jej zasięgu są w sytuacji uprzywilejowanej, mogą liczyć na określone dobra duchowe:

Bog miłuje prawdziwe⁴⁹ (126a);

Ja miłuję ty, którzy mnie służą i ubogacam ty, którzy mię miłują (70a);

Pan Bog [...] zbawienie miłującym i bojącym się obiecawa (69b).

Wzrastająca rola miłości ku Bogu, będąca miarą rozwoju chrześcijańskiego życia wewnętrznego petenta każe mu zanosić błagalne wołanie o łaskę, dar, umiejętność miłowania Boga:

Daj nam, Jezu [...] byśmy Ciebie sercem zupełnym miłowali (95a).

Pamiętając o tym, że grzech jest niewiernością wobec zaofiarowanej przez Boga miłości, nadawca modlitwy deklaruje również swoje upodobanie, przywiązanie do ustanowionych przez Stwórcę praw, nakazów religijnych, pragnie być wierny Jego poleceniom, chętnie stosować się do ustalonych przez Niego zasad moralnych, por.:

Jako barzo miłowałem zakon Twój, Panie (35b);

Przeto miłowałem świadectwa Twoje (39a);

Przeto miłowałem przykazania Twoja (39b);

– rzeczownika *miłość* ‘gorąca sympatia, przywiązanie, życzliwość, przychyłość’ itp. Zdając sobie sprawę z ogromu Bożej miłości do człowieka, podmiot mówiący prosi, aby mógł jej doświadczyć:

Nynie, święty nam Duchu [...] raczy rychło wlać się w naszym rozszerzony (sic) sercu [...] niechaj się zapali ogniem miłość, niechaj zażże⁵⁰ goranie⁵¹ bliźnie (122b);

tu także przytoczony wyżej, por. s. v. *kochać* cytat 80a. Wierząc, że adresat modlitwy zadośćuczyni jego wołaniu, petent błaga, by mógł być godnym rezultatów Bożej miłości, której wynikiem jest okazanie mu łaskowości, życzliwości, obdarowanie dobrodziejstwami: rozumem, dobrocią, pomocą w zwyciężaniu przeciwników, a wreszcie wieczną szczęśliwością po śmierci, por.

⁴⁹ *Prawdziwy* ‘sprawiedliwy, postępujący zgodnie z zasadami moralnymi’.

⁵⁰ *Zażec* ‘rozpalić, pobudzić czyjeś uczucia’.

⁵¹ *Goranie* ‘pałanie uczuciem, płonienie’ – jedyny cytat s. v. w Sstp, brak poświadczeń z innych tekstów staropolskich.

Pomoży, miłosierny Panie, abych miłości Twej większe dobroci przyjęła (131a);

Ducha świętego miłość racz oświecić smysły i ciała nasza (121a);

Anjołem, strożem mym daleko odpędź wszystko niepodobieństwo⁵² nieprzyjaciela, czym sercem i ciałem ku rajowi wróci⁵³ samą Twą miłością (138b).

Bóg to największa Miłość i dobry Ojciec, który zawsze może przyjąć człowieka chcącego do Niego wrócić. Podobnych przywilejów nadawca modlitwy spodziewa się również ze strony Matki Bożej, która, zgodnie ze słowami *Pozdrowienia anielskiego*, jest przeniknięta, owładnięta miłością, przepelniona nią w wielkiej obfitości, por.:

Sdrowa Maryja, miłości pełna, Pan z Tobą (106b) (w tekście pozakanonicznym).

2. Czasownika *kochać* ‘znajdować w kimś, czymś przyjemność, mieć upodobanie’. Przedmiotem uwielbienia, gloryfikacji petenta w MW są święci ze względu na swoją godność, dostojność, powagę:

Owoc ten naświętszy ziemie (sc. Matka Boża) przewyższył kory anielskie, kto sie w tym Owocu kocha, wielkie wiesiele otrzymawa (58a);

O, Anno święta, Drzewo barzo rozkoszne, Rożdżkę cudną z siebie wypuszczające, daj nam sie w tym Kwiatku (sc. Jezusie) kochać, którego ta Rożdżka rzeczona jest Mać (60a).

Z pomocą świętych nadawca modlitwy pragnie przeżywać również miłość Bożą, por.:

Anno święta daj nam Jezusa naśladować, w Jego miłości się kochać (80a).

Petent czuje cześć dla swojego Stwórcy, wyraża ją, rozślawia imię Boże, okazując przy tym radość, por.:

Wiesielmy się Bogu, kochajmy⁵⁴ sie w Panie [...] kochajmy sie Jemu, anielskiemu Krowi pojmy pospołu (107b).

Teksty MW ukazują również bojaźń, którą powinien żyć człowiek trwający w ustawicznej miłości. Uzyskanie szczęścia, powodzenia, pomyślności jest formą nagrody dla bogobojnych;

To błogosławieństwo człowiek otrzymawa, który w bojaźni boskiej się kocha 81b;

3. Czasownika *lubować* ‘znajdować w kimś, czymś upodobanie, przyjemność’:

Na drodze świadectw Twojich lubowałem sobie jako we wszystkich bogaczstwach (5b);

Twojim, nas, prosimy, napelnij miłosierdzim, aby przez wszytek ten dzień weselać się w Twojich chwałach ustawicznym lubowalibysmy (12a).

⁵² *Niepodobieństwo* ‘złość, niegodziwość’ – jedyny cytat s.v. w Sstp, brak poświadczeń z innych tekstów staropolskich.

⁵³ *Wrócić* ‘przyprowadzić’.

⁵⁴ Tu *kochać się* ‘wychwalać z radością’.

Nabywanie cnót

Etyczne postępowanie jest dla podmiotu mówiącego w MW wzorem, który pragnie naśladować, ideałem, który chce osiągnąć. Kształtując, zgodnie z tym założeniem, swoją sylwetkę duchową, pielęgnuje on walory moralne, rozwija chwalebne przymioty, godne szacunku zalety umysłu i serca. O tego typu działaniach petenta, starającego się pielęgnować w sobie predyspozycje do działania moralnie dobrego, świadczy używany przez niego w wypowiedziach modlitewnych rzeczownik *cnota* ‘zaleta etyczna, dodatnia cecha charakteru’. Agens jest zapatrzony w postaci świętych i patronów, którzy stanowią niedościgły wzór postępowania, por.:

O, miły Boże, któreś błogosławione Maryjej Jakobową i Salomową na duszy i na ciele tako powiększył [...] aby kwitnęły wszystkich cnot przykładem, racz dać, abysmy sie z pomocy obu dwu radowali (48b);

Wiesielcie sie zawždy w Panie wy nacnotliwszy i dziewiczy mężowie (sc. św. Józef i Jan ewangelista) (49a);

Anno święta, wszystkich cnot napelniona, daj nam Jezusa naśladować (79b).

Podmiot mówiący jest świadomy, że człowiek cnotliwy to ten, który dobrowolnie czyni dobro, zanosí zatem do adresata modlitwy błaganie o wsparcie, udzielenie mu pomocy potrzebnej do praktykowania cnót niezbędnych duchowemu wzrastaniu, aby mógł zaniechać popełniania nieprawych, złych uczynków, odstąpić od niegodziwych, nieetycznych czynów, porzucić myśli o przewrotnym, nieszlachetnym postępowaniu. Obserwując bogaty i niewyczerpany zasób wielorakich cnót i uzdolnień (mądrości, męstwa, sprawiedliwości itp.), które są jednym z czynników doskonałości osobowej człowieka, a które uległy intensyfikacji u przywoływanych ze sfery sacrum osób, pragnie brać z nich przykład:

Tać jest Pani, Anna święta [...] w Niej sie stadło koždy (leg. koźde) ma kochać, z Niej cnot przykłady brać (62a);

Daj, bysmy [...] pomożenie w cnotach mieli (66a).

Mając określony cel, jakim jest osiągnięcie moralnego dobra, petent pragnie pielęgnować konkretne chwalebne przymioty. Wszystkie one są kwintesencją miłości ku Bogu, wielopostaciowym jej przejawem:

Czystość

Występujące w wypowiedziach modlitewnych rzeczowniki: *czystość*, *czystota* ‘czystość pod względem moralnym’ oraz inne wyrazy oparte na tym samym rdzeniu wskazują, że podmiot mówiący przywiązuje niemałą wagę do tej zalety rozumianej jako czystość obyczajów, ale także szerzej, jako niewinność serca, duszy, uczuć, myśli, pragnień. Zapatruje się pod tym względem na będących wzorem, także w tej dziedzinie, świętych:

Pirwy czas w niewinności swego żywota Anna święta Panu Bogu oferowała, czystości panięskie do czasu małżeńskiego zachowała (71b).

O Matce Bożej petent mówi:

Maryjo, Panno czysta, nasze zbawienie sprawiająca (57a),

akcentując Jej zwycięstwo nad szatanem:

Tyś, Jahel, Pani błogosławiona, nieprzyjaciela dusznej czystości zabiła i podeptała (61a).

Podziwia pozostających bez zmazy, bez zarzutu opiekunów i obrońców Matki Bożej i ich nieskazitelny sposób życia, nienaganne formy zachowania potrzebne, aby mogli dostojnie, stosownie i z należytą powagą czuwać nad Nią, nieść pomoc, ochraniać:

Jozefie [...] i Janie ewangelista, oba dwa stroży i słudzy nawielebniejszej Matki Boży [...] o, jakiej czystoty Wam było potrzeba ku godnemu słuzeniu takiej Paniej (50a).

Traktując czystość jako nieodzowny warunek podobania się Bogu, podmiot mówiący używa w swoich wypowiedziach przymiotnika *czysty* ‘bez zmazy moralnej’, prosząc w ten sposób o potrzebne łaski do osiągnięcia spokoju wewnętrznego:

Boga prosimy nabożni, aby [...] czyści [...] Jemu śpiewalibysmy chwałę (2a).

Prawdziwa czystość pochodzi z serca człowieka, z jego duchowego wnętrza i dlatego wartościowaniu w tym zakresie podlegają także myśli i pragnienia związane z poczuciem słuszności, właściwości postępowania, por. w wyrażeniach:

– *czyste sąmnienie*:

Anno święta [...] uproś nam [...] czyste sąmnienie (101b);

– *czyste serce*:

Boga prosimy [...] aby były czyste wnętrzości serca i by odstąpił gniew (1b);

Sierce czyste stwórz we mnie, Boże (116b).

Czystość jest stanem najbardziej zbliżającym człowieka do Boga, jest siłą jednoczącą z Chrystusem i Duchem świętym, zapewniającą spójność wewnętrzną i otwierającą drogę do królestwa Bożego:

Aniołem, strożem mym daleko odpędź wszystko niepodobieństwo nieprzyjaciela, czystym sercem i ciałem ku rajowi wroci samą miłością (129a).

W tym samym kręgu tematycznym pozostaje przymiotnik *niepokalany* ‘niewinny, czysty, bez grzechu’, por. w wyrażeniu: *sierce niepokalane*:

Niechaj będzie serce moje niepokalane we sprawiedliwościach Twoich (30a).

Prosząc o czystość swojego serca, petent pragnie, dzięki trwaniu przy nakazach religijnych, przestrzeganiu zasad moralnych, dołączyć do grona podobnych sobie szczęśliwych, doznających, doświadczających chwały:

Błogosławieni niepokalani na drodze, którzy chodzą w zakonie Bożem (2b).

Pobożność

O tym, że podmiot mówiący w MW stara się postępować w myśl pobożnych zasad, wcielać w życie praktyki religijne, świadczą cytaty zawierające przymiotnik *nabożny* ‘pobożny, zgodny z przepisami religijnymi’ oraz wyrazy pokrewne mu etymologicznie: przysłówek *nabożnie* oraz rzeczownik *nabożeństwo* ‘pobożność, pobożne postępowanie, zgodne z przepisami religijnymi, ceremonia religijna’. Przymiotnik *nabożny* stanowi w MW jedno z nazwań nadawcy modlitwy, dowodząc jego przywiązania do sfery sacrum, por.:

Boga prośmy, nabożni, aby w dziennych uczynkach nas zachował od grzechów (1b).

Petent zwraca się do jej przedstawicieli, wyrażając im uznanie i wyjawiając swoje prośby:

Już sercem nabożnym ku miłemu Bogu wołajmy (79a);

Wszystkich ludzi nabożne zebranie daj dziś chwałę świętej Annie (93a);

Racz nam dać [...] abysmy je (sc. św. Annę i Joachima) nabożnie czcili (46b);

O, Anno święta [...] daj nam nabożnie oplakać Jezusowej rany (83a).

Podmiot mówiący chętnie, z zadowoleniem wypełnia czynności religijne:

Poruszmy serca nasze ku nabożeństwu, dajmy chwałę Bogu Ojcu (89a);

Niechaj mi przez was łaskaw będzie [...] Jezus i Jego Matuchna, Maryja [...] aby jim wdzięczna była służba nabożeństwa naszemu (pro naszego) (54a).

O pobożności człowieka w MW świadczą ponadto następujące leksemy:

1. Czasownik *modlić się* ‘zwracać się do Boga z wyrazami czci, uwielbienia, prośby’. Petent przywiązuje dużą wagę do kontemplacji i serdecznej, wytrwałej modlitwy, która przywraca nadzieję i stwarza perspektywę zbawienia, por.:

Modlmy się (16a);

Modliłem się przed obliczym Twojim wszystkim (leg. w wszystkim) całym sercu mo-
jem (26b);

Podźcie, modlcie się i padńcie przed Panem (108a);

I modlić się będę ku kościołu świętemu Twemu (128a);

– rzeczownik *modlitwa* ‘zwrócenie się człowieka do Istoty nadprzyrodzonej ze słowami prośby, dziękczynienia lub czci’. Deklarując swoją potrzebę i chęć rozmowy z adresatem modlitwy, bliskości obcowania z nim, otwarcia się ku niemu, uwielbienia go, a zarazem wypowiedzenia siebie, swoich uczuć, myśli, pragnień, petent prosi, aby Bóg nie pozostał obojętny na jego błagania:

Rano modlitwa moja uprzedzi Ciebie (116b);

Pomoży, miłosierny Boże [...] błogosławionego anjoła mego, któryz mi jeś ku stroży
dał, obrzędzi⁵⁵ nabożnego modlitwami czci (131b);

Panie Boże, wysłuchaj modlitwę moję (96a).

⁵⁵ *Obrzędzić* ‘spowodować, sprawić’.

2. Czasownik *chwalić* ‘czcić, wyrażać uznanie słowem, pokłonem’. Podmiot mówiący podkreśla, że oddawanie czci Bogu, któremu wierzy, którego darzy zaufaniem i w którym pokłada nadzieję, jest wynikiem jego swobodnego wyboru:

W dobrowolności swem będę chwalić jimię Jego, w ktorem pokładam pociechę (68a);

Żywa będzie dusza moja i chwalić będzie Ciebie (116a);

Chwali dusza moja Pana, będę chwalić Boga w żywocie mojem (125a);

Ciebie, Boga chwalimy, Ciebie, Boga wyznawamy (123b)

- tu także synonimiczny czasownik *wyznawać* ‘wysławiać, wypowiadać cześć’;
- rzeczownik *chwała* ‘wyrażanie uznania’, por.:

Daj, aby język nasz wyznawał chwały Twoje (66a);

Tako chwałę będę mowił jimionowi Twemu na wieki wieków (9b);

Panie Jezu Kryste [...] daj byśmy serca nasze sprawiali⁵⁶ ku wystawieniu Twej chwały (73a),

por. także w zwrotach:

- *przepowiadać chwałę*:

Panie, wargi moje otworz, a usta moja będą przepowiadać chwałę Twoją (107a),

- *dać chwałę*:

Dajmy chwałę Annie świętej (74a).

Podmiot mówiący deklaruje nieustanne, wieczne głoszenie Bożej chwały w przekonaniu, że jest ona należna adresatowi modlitwy:

Ciebie dostojna jest chwała i cześć Gospodnie (123a);

- rzeczownik *chwalenie* ‘oddawanie chwały, czci’: mając na uwadze dzieła stworzone przez Boga, wzbudzające cześć dla Niego, petent nieustannie wysławia potęgę Stwórcy:

W północy wstawałem ku chwaleniu Ciebie (27a);

3. Czasownik *czcić* ‘oddawać cześć, wielbić’:

Wiara krześcijańska ta jest, aby jednego Boga w Trojcy i Troję w jedności czcilibyśmy (8b).

Oprócz oddawania czci, szacunku wszechmocnemu, będącemu trójjedyną Jednością Bogu, szacunku wypływającego z uznania Jego wyższości i całkowitej od Niego zależności, dobrowolnego i całkowitego poddania się Jego władzy, petent otacza modlitwą uwielbienia również innych przedstawicieli ze sfery sacrum, aby im oznajmić swe oddanie, wdzięczność i cześć:

Racz nam dać [...] abysmy je (sc. świętą Annę i Joachima) nabożnie czcili (46b);

⁵⁶ *Sprawiać* ‘przysposabiać, przygotowywać’.

Boże [...] użyczy abych anjoła mego [...] jen mnie strzeże tako mogła czcić (127b).

Aniołowie i święci stanowią dla podmiotu mówiącego jednocześnie przykład adoracji Boga;

– rzeczownik *cześć* ‘chwała’:

Niechaj będzie chwała Bogu Oćcu, Synu i Duchu świętemu, cześć, chwała Trójcy świętej na wieki wiekom (102a);

por. także cytat 123a s.v. *chwała*. Oba wskazują na adorację, uwielbienie należne wszechmocnemu i miłosiernemu Bogu, podkreślając, że Ducha św. wraz z Ojcem i Synem czcimy jednocześnie. Zaakcentowany tu został, jak widać, aspekt trynitarny tego przejawu kultu Boga, w myśl którego, wielbiąc naturę Boga, nadawca modlitwy pragnie oddać hołd także osobom Trójcy świętej.

4. Czasownik *dziękować* ‘chwalić, czcić’:

Dziękować będę, Tobie, we wsprawieniu⁵⁷ sierca, w tem, iżę nauczyłem sie sądom sprawiedliwości Twojej (4a);

– rzeczownik *dziękowanie* ‘oddawanie chwały, wielbienie’:

Usta, język, dusza, smysł, moc z dziękowanim aby śpiewali [...] chwałę Tobie, Panie (22b);

– rzeczownik *dzięka* ‘cześć, chwała’:

Błogosławmy Panu, Bogu dzięki (13b);

Jemu (sc. Krolowi niebieskiemu) dzięka zawsze (61b).

Odpowiadając na wezwanie Boga, petent bezwarunkowo poddaje Mu się, opowiadając się za wyborem dobra moralnego, które jest środkiem do osiągnięcia doskonałości.

5. Czasownik *klaniać się* ‘pochylać się na znak szacunku, oddawać cześć, korzyć się’, który nawiązuje do gestów wyrażających służebną postawę wobec Boga przejawiającą się m.in. w pokłonach, por.:

Piać będę, Tobie, Boże moj i klaniać sie będę ku Kościołowi świętemu Twemu (146a);

w tym samym otoczeniu także w wersji prefigowanej *poklonić się*:

Piać będę, Tobie, Boże moj i poklonię sie Kościołowi świętemu Twemu (141a).

Wierność Bogu i oddawanie Mu chwały idzie, jak widać, w parze z przywiązaniem do, związanego z Bogiem i stanowiącego pomoc dla Jego uwielbienia, Kościoła, którego nauka wpływała na wychowanie moralne i religijne nadawcy modlitwy. Włączony do Kościoła, odbiera on łaski i cnoty udzielane mu tą drogą przez Chrystusa, oddając Mu jednocześnie cześć. Praktyki te wpływają na podwyższenie poziomu pobożności petenta.

⁵⁷ *Wsprawienie* ‘polepszenie, poprawa’ – jedyny cytat w Sstp, brak poświadczeń z innych tekstów staropolskich.

6. Czasownik *pieć* ‘opiewać, wyśpiewywać czyjaś chwałę, cześć’:

Anielskiemu Krolowi, Bogu pojmy (107a);

Przed obliczym anielskim pieć będę, Tobie, Boże moj (119b);

Słodkimi pojmy głosmi chwałę Jezu Krystowi (143a).

Oprócz Boga przedmiotem adoracji jest, jak widać, również uwielbiany Chrystus, w którym Bóg objawił się najdoskonalej, a który jako nauczyciel, manifestujący chwałę Bożą cudotwórca i Głowa Kościoła zasługuje na wyrazy czci, szacunku ze strony podmiotu mówiącego;

– rzeczownik *pienie* ‘śpiewanie, pieśń’:

Wiesielmy sie Bogu, ogarnimy oblicze Jego w spowiedzi i w psalmowem pieniu, kochajmy sie Jemu (107b);

– czasownik *śpiewać* ‘opiewać, wyśpiewywać czyjaś chwałę, cześć’:

Przed obliczym anielskim śpiewać będę, Tobie, Boże moj (122a),

por. także w zwrocie:

śpiewać chwałę: Boga prosimy, nabożni, aby [...] Jemu śpiewalismy chwałę (2a);

Niechaj się napelnią usta moja chwałą Twoją, abych śpiewał chwałę Twoję (116b).

Pamiętając o obowiązku oddawania chwały Bożej, w której objawia się doskonałość Stwórcy, Jego dobroć i miłość udzielające się człowiekowi, petent pragnie go realizować. Wielbiąc Boga, wysławiając Jego imię, uznając Jego przymioty, podkreśla w ten sposób również swoją godność.

7. Czasownik *spowiadać się* ‘głosić chwałę, wysławiać’:

Spowiadać się będę jmieniu Twemu, Panie (3a);

– rzeczownik *spowiedź* ‘głoszenie chwały, wysławianie’:

Wiesielmy sie Bogu [...] ogarnimy⁵⁸ oblicze Jego w spowiedzi (107b).

Żyjąc zgodnie z wolą Bożą, podmiot mówiący uznaje Boży majestat, adoruje Go swoim życiem i każdym dobrym czynem.

Bojaźń Boża, posłuszeństwo

1. Czasownik *bać się* ‘lękać się’:

Ten pokoj Pan Bog [...] bojącem sie obiecawa (69b);

Miłosierdzie Jego od pokolenia w pokolenie bojącym Jego (139a);

Ktorzy boją się Ciebie [...] wiesielić się będą (29a);

Błogosławieni wszyscy bojący sie gniewu boskiego (81a);

Dobrze lubo jest Bogu nad bojącym sie Jego⁵⁹ 130b.

⁵⁸ *Ogarnąć* ‘otoczyć’.

⁵⁹ *Lubo jest komus nad kimś* ‘ktoś w kimś znajduje upodobanie, kocha’.

Będący wyrazem bojaźni Bożej, mający charakter zbawczy lęk, połączony jednocześnie z postawą czci wobec Stwórcy, pod wpływem Jego wielkości, nieskończonej mocy i majestatu, towarzyszy, jak widać, podmiotowi mówiącemu. Świadomy przywilejów, jakie są udziałem powolnych woli Boga, posłusznych Jego prawom, on również pragnie znaleźć się w gronie uznających zwierzchność Istoty Najwyższej i podporządkowujących się Jej, por.:

Uczęśnik ja jeśm wszystkich bojących się Ciebie i strzegących przykazania Twego (27b);

Niechaj obrocą sie ku mnie bojący się Ciebie (30a);

– rzeczownik *bojaźń* ‘lęk, bogobojność’. Pamiętając o tym, że Bóg okazuje miłosierdzie swoim czcicielom i obdarza ich szczęściem, petent prosi, aby wynikiem jego przepojonej bojaźnią postawy było odnoszenie się z szacunkiem do praw Boskich oraz respektowanie Jego wyroków, por.:

Zepchaj⁶⁰ bojaźnią Twoją ciało moje, iże sądow Twojich bałem sie (39a);

To błogosławieństwo człowiek otrzymawa, który w bojaźni boskiej sie kocha (81b).

Cytaty powyższe dowodzą, że oparte na religii posłuszeństwo było cnotą umyslową średniowiecznego człowieka. Leżący u podłoża bojaźni Bożej podmiotu mówiącego w MW lęk związany jest nie tylko z karą za grzechy, ale wynika on również z motywów religijnych, z poczucia odpowiedzialności za własne czyny przed Bogiem. Ostatni kontekst zawierający wyrażenie *bojaźń boska* wskazuje także na bardziej rozwinięty etap wewnętrznego życia chrześcijanina, w którym bojaźń Boża i miłość nie wykluczają się, ale się wzajemnie przenikają.

Pokora

1. Czasownik *poniżyć* ‘pognębić, upokorzyć’:

Pirwej, niżli poniżonem był, ja zgrzeszyłem (28a);

Dobrze mnie, iże poniżyłeś me, abych sie uczył sprawiedliwościom Twojimi (28b);

Poniżonem barzo, Panie, ożywi me podług słowa Twego (37a).

Cytaty te wskazują wyraźnie na upokorzenie jako naturalne, przykre następstwo zła moralnego, zwracają także uwagę na charakterystyczne dla motywu nawrócenia petenta ofiary i cierpienia dobrowolnie przyjmowane i znoszone w celu opanowania w sobie natury ludzkiej;

– rzeczownik *poniżenie* ‘upokorzenie, wzgardzenie’:

Pamiętaj na słowo Twoje służde Twemu, w ktorem mnie nadzieję dałeś. Ta mnie ucieszyła w poniżeniu mojem (25b);

Jedno, iże zakon Twój myśl moja, nie byłby tedy snadź zginąłbych był w poniżeniu mojem (35a).

⁶⁰ *Zepchać* ‘nasyścić’.

Przyjmując postawę ufności wobec dobrodziejstw i łaskowości Boga, od którego, jako udręczony, pokorny, potrzebujący wsparcia i pocieszenia, otrzymuje pomoc, nadawca modlitwy, aby naprawić swój grzech, wyraża gotowość odwrócenia się od zła i pełnienia woli Bożej.

2. Czasownik *posromocić* ‘upokorzyć, poniżyć’. Podmiot mówiący zdaje sobie sprawę z obowiązującego człowieka posłuszeństwa względem Boga, które stanowi zasadniczą postawę chrześcijanina:

Tosmy się stali posromoceni i od wszytkiej [...] zgardzeni (80b);

Tedy nie będę posromocon, kiedy przeżrzę we wszytkich przykazaniach Twojich (4a);

Niechaj będzie sierce moje niepokalane we sprawiedliwościach Twojich, abych nieposromocon (30a);

– rzeczownik *posromocenie* ‘zawstydzenie, upokorzenie’:

Oddal ode mnie wszytko posromocenie (98a).

Przyjęcie Bożej pomocy powoduje, że toczona nieustannie walka dobra ze złem, oscylowanie między cnotą a czynami występnyimi prowadzi w konsekwencji do zwycięstwa nad grzechem.

3. Rzeczownik *pokora* ‘uznanie własnej małości, uległość, brak zarozumiałości’:

Wybawiłeś mie, Panie, z ust lwowych i też od rogow jednorożca pokorę moję (31a);

Ty, Panie, daj pokorę siercu naszemu (80b).

Owocem ufnej prośby petenta ma być, jak widać, jego postawa posłuszeństwa i uległości wobec objawionej woli Boga, postawa, której odzwierciedleniem jest pełne wiary słuchanie i przyswajanie sobie nakazów Bożych.

Cierpliwość

Podmiot mówiący w MW wskazuje po wielokroć na cierpliwość jako przymiot świętej Anny:

Wdowie stadło w cierpliwości i śmierności⁶¹ zatrzymawała⁶² (62b);

Pokorną cirpliwością sobie zasłużyła, iż Pannę Maryję, Matkę Jezusa miłego porodziła (77b);

Anno święta, przez cirpliwość pokory Twej daj nam ożałować rany męki Boskiej (78a).

Petent pragnie Ją naśladować w pielęgnowaniu tej cnoty polegającej na wytrwałym znoszeniu trudności, wyrzeczeń, przykrości, cierpienia wierząc w pomoc Bożą, por.:

Dzień szczęścia świata tego niechaj mię w grzech nie podnosi, ani noc smętkow niech cirpliwości ode mnie nie oddali (90b)

⁶¹ *Śmierność* ‘pokora, cierpliwość’.

⁶² *Zatrzymawać* ‘znosić, trwać w czymś’.

– cytata ten wskazuje, że nawet zmieniające się warunki życia nie mogą stać na drodze zakłócającej przez popełnienie zła, nikczemność, przewinienie przyjaźni z Bogiem.

Roztropność

1. Przymiotnik *roztropny* ‘rozsądny, przezorny’:

Nad nieprzyjaciele moje roztropnego mie uczyniłeś przykazaniem Twojim (36a).

Potent wyraża zadowolenie z posiadania tej cnoty, która jest darem Boskim i pozwala mu przewyciężyć wrodzoną impulsywność, umocnić wolę, opanować emocjonalną sferę swojej osobowości i przyczyni się do osiągnięcia doskonałości moralnej.

Uczciwość

1. Rzeczowniki: *łściwość* ‘podstęp, obłuda, kłamstwo’ oraz *zrada* ‘oszustwo, nieszczerłość, przewrotność’:

Panie Boże, wybawi mnie od obmowy nieprzyjacielskiej i od języku złościwego, niechaj łściwością i zradą nie krwawią serca mego (75a).

Zanosząc do Boga prośbę o ocalenie od tych, którzy umyślnie mówią rzeczy niezgodne z prawdą, wprowadzają w błąd i wyrządzają tym samym krzywdę, potent podkreśla, że nie preferuje takich, uwłaczających godności osoby ludzkiej, oszczerczych działań, tego typu niegodziwego moralnie postępowania, które rodzi wzajemną wrogość.

Zgoda

1. Rzeczownik *swar* ‘spór, kłótnia, niezgoda’:

Boże [...] zagaś płomienie swarów (33a).

Podmiot mówiący w MW, nieustannie atakowany i ciemniony przez pokusy złego ducha, dąży jednak do przywrócenia, zburzonego przez grzech i zasadzki szatana, Bożego porządku i skali wartości, prosi więc, aby adresat modlitwy złagodził niesnaski, pozwolił uniknąć napiętych sytuacji, konfliktów, położył kres toczącym się sporom, trwającym nieporozumieniom, wybuchającym kłótniom, wprowadził atmosferę prawdziwej miłości, harmonii, porządku.

Powściągliwość

W swoim dążeniu do usunięcia przeszkód życia duchowego, intensywniejszego jego rozwoju oraz zdobywania cnót potent stara się ujarzmić nieuporządkowane skłonności natury, wypowiada walkę złemu duchowi, który atakuje także zmysły człowieka. Podmiot mówiący czyni starania, aby, współpracując z Bogiem, podporządkować je swojej woli, sprawować nad nimi ustawiczną kontrolę w celu unicestwienia namiętności, por.:

Położ, Panie, strożę ustam mojim i drzwi ogarnienia wargam mojim. Nie skłaniaj serca mego na słowa złości ku wymówieniu⁶³ wymówek w grzechoch (17a/17b).

⁶³ *Wymówienie* ‘usprawiedliwienie, uzasadnienie, wymówka’.

Oczy petenta w MW skierowane są ku Bogu, od którego, jako wierny i pilny sługa, oczekuje on litości, miłosierdzia, przebaczenia, por.:

Oczy służebniczki Twej na Pana mego względają, Ty, Boże, smiuj się nade mną (80b);

Niechaj będzie wzgląd moj na Cię, Pana mego, jako wierność i pilność sługi każdego (91b);

K Tobie, miły Panie, podniosłem oczy moje (80a).

Prośba o, będącą gwarancją moralności i zbawienia, umiejętność praktykowania wielu cnót zawarta jest w MW w wygłoszonym na początek dnia hymnie, który wskazuje na, wynikającą z chrześcijańskiej wizji świata, postawę mentalną petenta przedkładającego w ziemskim pielgrzymowaniu dążenie do szczęścia wiecznego nad powodzenie doczesne. W celu osiągnięcia doskonałości moralnej, zjednoczenia z Bogiem, nadawca modlitwy, w myśl chrześcijańskiej ascezy, wyrzeka się przyjemności, podejmuje trud opanowywania namiętności, ograniczania potrzeb życiowych, por.:

Już nynie, gdy weszła gwiazda światłości, Boga prośmy, nabożni, aby w dziennych uczynkach nas zachował od grzechow, język zatrzymawając, aby uśmierzyłby zwady przykrość nie brzniała, aby wzroku strzegąc zaszczycił⁶⁴, by prozności nie przyjmował, aby były czyste wnętrzości serca i by odstąpił gniew, aby cielesną pychę starła picia i pokarmu skapość. Aby, gdy dzień odszedłby, a noc szczęście przywiodłoby, czyści przez wstrzymanie⁶⁵ Jemu śpiewalibysmy chwałę (1b/2a).

Wymagające samozaparcia i umartwienia dobrowolne wyrzeczenie się przyjemności zmysłowych ma służyć, jak widać, skoncentrowaniu się na sprawach duchowych. Cielność jawi się tu jako ulubiony teren działania zła⁶⁶. Z tego, że tkwi ono w zmysłach poddanych różnym pokusom, które mogą zakłócić wiarę i odwrócić człowieka od Boga, nadawca modlitwy zdaje sobie sprawę, stąd jego chęć poniżenia ciała i skruszenia go umartwieniem, por. deklarowane przez niego praktykowanie wstrzemięźliwości w jedzeniu i piciu, opanowanie pożądlivosti oczu, powściągnięcie języka itp. O tym, że petent pragnie z Bożą pomocą wytrwać w tego typu postanowieniach świadczą również następujące konteksty:

Nakłoń serce moje we świadeczstwa Twoje, a nie w łakomstwie, odwroć oczy moje, aby nie widzieli prozności (23b)⁶⁷.

Przytoczenia powyższe wskazują, że na swej drodze do doskonałości petent widzi konieczność walki ze zmysłowymi żądzami ciała, nie chce oglądać zła moralnego, nikczemności, prosi Stwórcę, aby Ten, czuwając nad jego zmysłami, uchronił go od patrzenia

⁶⁴ *Zaszczycić* 'obronić, ochronić'.

⁶⁵ *Wstrzymanie* 'powściągliwość, wstrzemięźliwość'.

⁶⁶ Jest to związane z odczuwanym często antagonizmem między ciałem i duszą, brakiem jedności, konfliktową zależnością, walką między nimi.

⁶⁷ Pamiętać należy, że nazwy oznaczające części ciała ludzkiego ulegając zmianom semantycznym stanowią także w MW, w ramach stylistycznego zabiegu *pars pro toto*, metaforyczne określenia agensa, por. Z. Staszewska, *Nazwy nadawcy modlitwy w „Godzinkach Wacława”*, [w:] G. Habrajska (red.), *Język w komunikacji*, Łódź 2001, t. II, s. 15.

na nieuczciwe postępowanie, nieprawość, zakłamanie, niegodziwe uczynki, by pomógł mu osiąść umiejętność redukcji, mogącej wyzwać pragnienie agresji i zemsty, nieuporządkowanej skłonności do gniewu itp.

Przymiotnik *doskonały* ‘wolny od wad i braków, pełen zalet’ stanowi w analizowanym zabytku określenie:

1. Trójcy świętej, por. w wyrażeniu:

Trójca doskonała: Maryja, Matko [...] raczy prosić za nami [...] do Pana Boga naszego [...] który w Trojcy doskonałej żywie przez wszystkie wieki wieków (14b)

– jest tu informacja o Bogu jako pełni bytu absolutnego i wszelkiej doskonałości złożonej z trzech osób i będących jednocześnie jednością;

2. drugiej Osoby Trójcy świętej, której istotą jest bóstwo i człowieczeństwo; mamy tu zestawienia: *doskonały Bog*, *doskonały człowiek*:

Doskonały Bog, doskonały człowiek, z dusze rozumnej i z człowieczego ciała będący, rowny Ojcu podług bostwa, mniejszy Ojca podług człowieczeństwa (112b)

– wskazuje się tu na Jezusa Chrystusa jako drogę do doskonałości, jeden z głównych autoritetów moralnych;

3. omawiany przymiotnik używany jest także w odniesieniu do Jana Chrzciciela i Serwacego biskupa, których nadawca modlitwy traktuje jako swoich duchowych pomocników i wyraża chęć dorównania im w wewnętrznym rozwoju, por.:

O, mężowie najaśniejszy w rodzaju a nadoskonalszy⁶⁸ w cnotach, oświećcie mię, służyć swoje, świętością Waszą, a zasługami Waszymi podnieście, abysmy byli w towarzystwo Wasze przyjęci 56a

– tu, jak widać, przymiotnik *doskonały* występuje w, mającej służyć wzmocnieniu, intensyfikacji wyrażanej przezeń cechy, formie superlatywnej; doskonałość podlega tu, jak widać, stopniowaniu, wbrew logice i semantyce niejako.

Tak więc, doskonałość absolutna przypisywana jest w MW, zgodnie z obowiązującymi założeniami doktryny filozoficznej i teologicznej, Bytowi Najwyższemu, który zawiera w sobie pełnię doskonałości. Właściwość ta przysługuje również w pewnym sensie, przybliżonym do Absolutu, wyróżniającym się nieskazitelnością, chodzącym Bożymi drogami, świętym, którzy stanowią przykłady do naśladowania pod względem moralno-religijnym.

Przymiotnik *doskonały* nigdy nie określa w badanym tekście podmiotu mówiącego, który jest wcieleniem podstawowych cech osobowych człowieka średniowiecznego, człowieka, który był świadom własnej grzeszności, niemocy, słabości, niedoskonałości, odczuwał swoją zależność, niższość, a nawet nicość. Językowym odbiciem tego stanu rzeczy są pojedyncze leksemy i związki wyrazowe z kręgów znaczeniowych: *grzech*, *próżność*, *śmierć*, *złość* itp. Jako istota uznająca istnienie Boga, stworzona przez Niego, będąca Jego odbiciem, znajdująca się w kręgu oddziaływania sacrum, pragnąc odzyskać utraconą przez grzech jedność ze Stwórcą, ćwiczy się w walce z grzesznymi nałogami,

⁶⁸ Jedyny przykład użycia tego przymiotnika w stopniu najwyższym w staropolszczyźnie, poświadczony z innych tekstów brak, por. w Sstp s.v. *doskonały*.

odwraca się od zła, pragnie oczyścić się z wad, podejmuje wysiłki, aby doczesność nie przysłoniła mu celu ostatecznego, opowiada się za ascezą jako środkiem do osiągnięcia doskonałości chrześcijańskiej, która zyskuje swą pełnię dopiero w wiecznej szczęśliwości. I choć jego wola, rozum i uczucia nie są idealne, to jednak, traktując doskonałość w sensie moralnym i religijnym jako stan finalny swojej wędrówki, cel duchowego rozwoju, uświadomiwszy sobie, że jest bytem do tego rozwoju zdolnym, stara się, korzystając z praktyk religijnych i form kultu, spełniać wolę Boga, oderwać się od świata i wejść w Bożą rzeczywistość, nieustannie potrzebuje odniesienia do pozaziemskiej rzeczywistości, pragnie budować własną osobowość, respektując boskie prawo moralne. Nadawca modlitwy nie wzbrania się przed upokorzeniem, niewygodą, czy cierpieniem by pokonać grzech i spowodowane przezeń wewnętrzne rozdarcie. W sposób stały i konsekwentny stara się rozwijać swoją osobowość w dążeniu do doskonałości, które jest pełnym urzeczywistnieniem powołania człowieka. Ten nieustanny, trwający przez całe życie proces, polegający na walce z samym sobą, samozaparcia, wyrzeczeniach, mający na celu kształtowanie w sobie obrazu Boga, uczestnictwo w życiu Bożym, dokonuje się przy współpracy człowieka z Bogiem. Podmiot mówiący zawiera Bogu, przyjmuje Jego sądy dotyczące rzeczywistości przyrodzonej i nadprzyrodzonej, zgadza się na wszystkie uciążliwości życia, łącznie ze śmiercią, rezygnuje z wartości niższych, wybierając w konsekwencji wyższe, wyraża gotowość układania życia zgodnie z wolą Boga, uznając Jego świętość i suwerenność. Pragnienie doskonalenia się, które jest celem religijnego dążenia człowieka, a którego znamion należy upatrywać także w pogłębionej religijności, pełnym czci i radości lęku i tęsknocie za Stwórcą, stanowczej decyzji całkowitej szczerości i podporządkowania się Mu oraz na gotowości służby, zakorzenione jest, z językowego punktu widzenia, w wielości pól semantycznych (ich leksyce i frazeologii) wyrażających tę samą ideę, stanowiących interpretację istoty duchowego wzrastania, por. np. *cnota, cierpliwość, dobro, miłość, niebo, pokój, prawda, radość, szczęście, zbawienie* itp.

Analiza technik i środków językowych, znaczeń wyrazów i ich łączliwości służących wyrażeniu ludzkiego dążenia do doskonałości, uchwycenie służących temu pewnych prawidłowości, wskazuje na bogactwo, różnorodność synonimiki i odpowiednie wykorzystanie właściwości językowych.

Bibliografia

- Bocian M., *Leksykon postaci biblijnych*, Kraków 1995.
- Górski K., *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, Lublin 1962.
- Katechizm kościoła katolickiego*, Poznań 1994.
- Korbut G., *Literatura*, t. I, Warszawa 1929.
- Michałowska T. (red.), *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław 1998.
- Modlitwy Wacława. Zabytek języka polskiego z ww. XV z kodeksu VI. N. 2 Biblioteki Uniwersyteckiej w Budapeszcie...*, Kraków, 1887.

Staszewska Z., *Nazwy nadawcy modlitwy w „Godzinkach Wacława”*, [w:] Habrajska G. (red.), *Język w komunikacji*, Łódź 2001.

Wierusz-Kowalski J., *Elementy struktury wypowiedzi języka sakralnego*, „*Studia Religioznawcze*”, PAN IV, 1973, nr 6, s. 79.

Vaucheza A., *Duchowość średniowiecza*, Gdańsk 1996.

Zdybicka Z., *Człowiek i religia*, Lublin 1984.